

अध्याय - एक
अध्ययनको परिचय

पृष्ठभूमि

नेपाल बहुजातीय, बहुसांस्कृतिक, बहुधार्मिक तथा बहुभाषिक मुलुक हो । यीमध्ये भुजेल एक आदिवासी जनजाति मानिन्छ । भुजेलहरू घर्ती, भुजेल र खवास गरी मुख्य तीन थरमा विभाजित छन् । यी तीन थरभित्र पनि विभिन्न उपथर पाइन्छन् । रेग्मीका उल्लेखअनुसार तनहुँ जिल्लामा भर्रा र घर्ती भुजेलका थरहरूलाई तालिका १.१: मा दिइएको छ ।

तालिका : भर्रा र घर्ती भुजेलका थरहरू

भर्रा	घर्ती
साम्मेली	कङ्गेल
पोखरेली	सुब्जा
पस्यारी	मखल
थुसिराङ्गे	घुताने
माथोके	सिमाले
पादुके	साउथोकी
कालिकोब्या	बगाले
मान्पुङ्गे	मैनथोकी
पार्चुङ्गे	कान्छिप्रे
खार्छुङ्गे	ओखरबोटे
दौलागी	थैन
गोलारलाम्	छैन
बलकपा	छैन
कान्छिपा	छैन
माहिसापा	छैन
बउतापा	छैन
ओनाकापा	छैन

(स्रोत : रेग्मी, सन् २०११, पृ. ६-७)

यसरी भुजेल एउटा स्वतन्त्र जातीय समुदाय देखिएको छ । यी भुजेलहरू विभिन्न जिल्लामा छरिएका छन् । यात्रीका उल्लेखअनुसार यिनीहरूको जिल्लागत पहिचानका नमुनालाई तालिका १.२ : मा दिइएको छ ।

तालिका : भुजेलको जिल्लागत पहिचान

जिल्ला	पहिचान
बाग्लुङ/रुकुम	निसेल/भुजेल
बाजुरा	प्रनालल
बझाङ	धुलेल
हुम्ला	लिमेल
मुगु	मुर्मी
जुम्ला	पावई
कालीकोट	सिकारी (सहकारी)

(स्रोत : यात्री, सन् २०११ ५८)

यिनै भुजेलहरूले बोल्ने भाषालाई यहाँ भुजेल भाषा भनिएको छ । यो अध्ययन यसै भुजेल भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूका व्यतिरेकी अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।

समस्या कथन

व्यतिरेकी अध्ययन भाषाशिक्षणसँग सम्बन्धित हुन्छ । नेपालमा नेपाली भाषाशिक्षणमा दुई किसिमका शिक्षार्थी पाइन्छन् : पहिलो भाषा नेपाली नै हुने र नेपाली दोस्रो भाषा हुने । यी दुवै किसिमका शिक्षार्थीलाई एकै किसिमले शिक्षण गर्ने परम्परा छ । यसो हुँदा दोस्रो भाषा नेपाली हुने शिक्षार्थीलाई सिकाइमा समस्या पर्दछ किनभने भिन्न भिन्न परिवारका भाषाहरूको संरचना भिन्न भिन्न हुन्छ । यसैले भाषाशिक्षणलाई सहयोग गर्नका निम्ति यो अध्ययन निम्नलिखित समस्यामा केन्द्रित रहने छ :

क. भुजेल भाषामा केकस्ता व्याकरणिक कोटिहरू छन् ?

ख. नेपाली र भुजेल भाषाका केकस्ता व्याकरणिक कोटिहरूमा केकस्ता समानता र भिन्नता छन् ?

१.३ अध्ययनका उद्देश्यहरू

माथि १.२ मा प्रस्तुत समस्याहरूका समाधानमा यो अध्ययन केन्द्रित रहने छ । यसअनुसार यो अध्ययन अनुसन्धान निम्नलिखित उद्देश्यहरूमा केन्द्रित रहने छ :

- क. भुजेल भाषामा व्याकरणिक कोटिहरू पत्ता लगाउनु,
- ख. नेपाली र भुजेल भाषाका केकस्ता व्याकरणिक कोटिहरूमा समानता र भिन्नताबीच तुलना गर्नु ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

प्रस्तुत अध्ययनमा भुजेल र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन भन्ने शीर्षक रहेको छ । यस अध्ययनबाट भुजेल भाषाको स्वरूप तथा विशेषता जान्न मद्दत मिल्नेछ । कुनै पनि भाषा राष्ट्रबाट लोप भएर गएमा त्यसको क्षति उक्त भाषीलाई मात्र नभई सिङ्गो राष्ट्रलाई समेत पर्न जान्छ । त्यसैले अल्पसङ्ख्यक वक्ताहरू भएका जुनसुकै भाषाको पनि संरक्षण तथा सम्बर्धन गर्नु र लोप हुनबाट बचाउनका लागि त्यस भाषाउपर गरिने शोध नै त्यस भाषा संरक्षण र सम्बर्धनको महत्वपूर्ण आधारशिला भएकाले भुजेल जाति र भाषामाथि गरिएको यो शोध आफैमा औचित्यपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यको औचित्य निम्न कुरामा रहेको छ :

- क. दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाशिक्षणका लागि नेपाली भाषा र भुजेल भाषाका बीचमा केकस्ता भिन्नता छन् भन्ने बुझेमा भाषाशिक्षण गर्न शिक्षकलाई सहयोग हुने छ ।
- ख. नेपाली भाषा र भुजेल भाषासँग सम्बन्धित भएर दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्न र बुझ्न भुजेलभाषीहरूका लागि सहयोग हुने छ ।
- ग. नेपाली भाषा र भुजेल भाषासँग सम्बन्धित भएर सिक्न, बुझ्न पाठक तथा अध्ययनका लागि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउनु,
- घ. नेपाली भाषा र भुजेल भाषाबिच व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन सम्बन्धी सहयोग पुऱ्याउनु ,
- ङ. भुजेल भाषाको पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक निर्माणका लागि सहयोग पुऱ्याउन,
- च. भुजेल भाषाको संरक्षण तथा सम्बर्धनका लागि सहयोग पुऱ्याउन,
- छ. भुजेल भाषा र नेपाली भाषाका विविध विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने शोधार्थीहरूका लागि आधारभूमि निर्माण गर्नु ।

ज. भुजेल भाषाप्रति वक्ताहरूलाई आकर्षण पर्न मार्गनिर्देशन गर्ने भएकोले यस अध्ययनको औचित्य रहेको देखिन्छ ।

१.५ अध्ययनको परिसीमा

प्रस्तुत शोधलाई निम्नानुसारका बुँदाका आधारमा सीमाङ्कन गरिएको छ :

- क) अध्ययनको क्षेत्रअन्तर्गत तनहुँ जिल्लाको वन्दीपुर गाउँपालिका वडा नं ५ रहेको छ ।
ख) भुजेल भाषाका विविध पक्षमध्ये भुजेल र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।

१.६ पारिभाषिक शब्द

यस शोधपत्रमा प्रयुक्त प्रमुख पारिभाषिक शब्दहरू निम्नलिखित छन् :

सामग्री = शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई सहज बनाउन प्रयोग गरिने उपकरण ।

भाषिका = भौगोलिक क्षेत्रअनुसार बोलिने भाषाका भेद ।

जनसङ्ख्या = सामग्री सङ्कलनका निम्ति नमुनाका रूपमा रहेका भुजेल मातृभाषी वक्ताहरू ।

प्राथमिक सामग्री = अनुसन्धानकर्ता आफैँले सम्बन्धित क्षेत्रमा गई पहिलो पटक सङ्कलन गरेको सामग्री ।

द्वितीयक सामग्री = अनुसन्धानको क्रममा अरुले उपयोग गरेका सामग्री ।

१.७ शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रलाई निम्नलिखित अध्यायहरूमा सङ्गठित गरिएको छ :

अध्याय एक : शोधको परिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक अवधारणा

अध्याय तीन : अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

अध्याय चार : भुजेलको जातिभाषिक परिचय

अध्याय पाँच : नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेक

अध्याय छ : सारांश, सुझाव र उपयोगिता

अध्याय दुई :

पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

विभिन्न भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित भएर विभिन्न अनुसन्धानहरू भएका छन् । तीमध्येका प्रमुख अध्ययनहरू निम्नलिखित छन् :

२.१.१ पुस्तक समीक्षा

भुजेल (सन् २००५) ले भुजेलका जाति र सामाजिक सांस्कृतिक जीवन पद्धति नामका पुस्तकको प्रकाशन गरेको पाइन्छ । नामअनुसार यस पुस्तकमा भुजेल जातिको प्राचीन इतिहाससहित सामाजिक सांस्कृतिक जीवन पद्धतिको अध्ययन गरिएको छ ।

यसै गरी भुजेल र घर्ती (२०६५) द्वारा भुजेल भाषाको वर्णमाला तथा शब्द संकलन नामक पुस्तिकाको प्रकाशन गरिएको देखिन्छ । यस पुस्तकमा लोपोन्मुख भुजेल भाषाका वर्णमालाको पहिचान गर्ने र भुजेल भाषाका वर्णमालाका पहिचानबाट शुद्ध रूपमा भुजेल भाषा सिकाने पुस्तक, पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

रेग्मी (सन् २०११) ले भुजेल भाषाको व्याकरण नामक पुस्तकको प्रकाशन गरेका छन् । यसमा जम्मा नौ भाग भएकामा पहिला भागमा भाषा, जाति र संस्कृति, तेस्रा भागमा व्याकरण, चौथा भागमा नाम पद, पाँचौ भागमा सर्वनाम, छैटौ भागमा विशेषण, सातौ भागमा क्रियापद, आठौ भागमा क्रियाविशेषण र नवौ भागमा वाक्य संरचनाको विश्लेषण गरिएको पाइन्छ ।

२.१.२ शोधप्रतिवेदनको समीक्षा

त्रि. वि. शिक्षाशास्त्र सङ्कायतर्फ नेपाली भाषाशिक्षा विभागबाट केही व्यतिरेकी अध्ययनहरू पनि भएका पाइन्छन् । तीमध्येका प्राप्त केही अध्ययनहरू निम्नलिखित छन् :

श्रेष्ठ (२०५१) द्वारा कीर्तिपुर क्याम्पसमा स्नातकोत्तर तहका निम्ति मोरङगिया थारु भाषाका व्याकरणिक कोटिको अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य भएको छ । मोरङगिया थारु भाषाको उद्भवसम्बन्धी कुराहरूको खोजी गर्ने मोरङगिया थारु भाषाका बीचको सम्बन्ध पर्गेल्ने, तिनका शब्दवर्गको स्वरूप निर्धारण गर्ने मूल उद्देश्यहरूमा प्रस्तुत शोधपत्र केन्द्रित रहेको पाइन्छ (श्रेष्ठ, २०५१ : ३) । व्याकरणात्मक स्वरूपका दृष्टिले मोरङगिया थारु भाषाका धेरै कुराहरू नेपालीसँग नै मिल्दाजुल्दा देखिन्छन् । शब्दवर्गका अध्ययनका दृष्टिले

पनि मोरङगिया थारु भाषाका धेरै कुराहरू नेपालीसँग नै मिल्दाजुल्दा देखिन्छन् । काल, पक्ष, भावाका दृष्टिले सबैमा समानता पाइन्छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ (श्रेष्ठ २०५१ : ६३ - ७६)

गिरी (२०६०) द्वारा कीर्तिपुर क्याम्पसमा स्नातकोत्तर तहका निम्ति थारु भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययनमा थारु भाषाका लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल तथा आदरका आधारमा व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको पाइन्छ । यस आधारमा थारुभाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा लिङ्ग, वचन, पुरुष र क्रियापदमा त्रुटिक्षेत्र रहेको निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ (गिरी (२०६०, पृ. ५६) ।

खतिवडा (२०६८) द्वारा जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरीमा स्नातकोत्तर तहका निम्ति व्याकरणिक कोटिका आधारमा नेपाली र भाँगड भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन शीर्षकमा अध्ययन प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य क) भाँगड भाषाको भाषिक स्थिति पत्ता लगाउने (ख) रूपायनिक कोटिका आधारमा भाँगड र नेपाली भाषाको अध्ययन गर्ने ग) रूपायनिक कोटिका आधारमा दुई भाषाबीचका समानता र भिन्नता पत्ता लगाउने घ) दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्ने क्रममा भाँगड भाषी विद्यार्थीले गर्ने त्रुटि पत्ता लगाउने रहेको छ । त्यस अनुसन्धानमा भाँगड भाषा सम्बन्धी सामग्री संकलन गरी शोधकार्य पूरा गर्न प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतका सामग्री सङ्कलन गरी, वर्णनात्मक र तुलनात्मक विधिका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । शोधकार्यको संरचनालाई हेर्दा व्यतिरेकी अध्ययनलाई लिइएको छ र निष्कर्षमा भाँगड भाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा लिङ्ग वचन, पुरुष आदरका त्रुटि गर्ने निष्कर्ष निकालिएको पाइन्छ ।

कार्की (२०६७) द्वारा सुकुना बहुमुखी क्याम्पसमा स्नातकोत्तर तहमा उदयपुरिया थारु भाषा र स्तरीय नेपाली बीच व्याकरणात्मक कोटिहरूको व्यतिरेकी विश्लेषण शीर्षकमा शोधपत्र तयार गरिएको पाइन्छ । उक्त शोधकार्यको मुख्य उद्देश्य उदयपुरिया थारु भाषाको व्याकरणात्मक स्वरूप ठम्याउनु, उदयपुरिया थारु भाषा र स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको व्यतिरेकी अध्ययन गर्नु र उदयपुरिया थारु भाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली सिक्दा गर्न सक्ने त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु रहेको पाइन्छ (कार्की २०६७) ।

आचार्य (२०६४) द्वारा कीर्तिपुर क्याम्पसमा स्नातकोत्तर तहका निम्ति देउखुरिया थारु भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषणमा थारु जातिको परिचय, देउखुरिया थारु जातिको परिचय, देउखुरिया थारु भाषिकाको विशेषता साथै देउखुरिया

थारुभाषीहरूले स्तरीय नेपालीमा गर्ने त्रुटि विश्लेषण व्यतिरेकी विश्लेषण र स्तरीय नेपाली सिक्दा आइपने समस्याका बारेमा अध्ययन गरिएको पाइन्छ (आचार्य : २०६४) ।

सापकोटा (२०६३) द्वारा कीतिपुर क्याम्पसमा स्नातकोत्तर तहका निम्ति पश्चिममा थारु भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र प्रस्तुत भएको देखिन्छ । उक्त शोधपत्रमा पश्चिममा थारु भाषा र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूका बीच तुलना गरिएको छ । पश्चिममा थारु भाषा र नेपाली भाषा दुवैमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, ध्रुवीयता र वाच्य व्यवस्थामा समानता देखिन्छ भने भूतकालका पक्ष, आदरार्थी शब्दहरू, विशेषण भिन्नाभिन्नै रहेको तथ्यलाई निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ (सापकोटा, २०६३ : ७५ : ७७) ।

गेलाल (२०६७) द्वारा जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरीमा स्नातकोत्तर तहका निम्ति सुनसरेली थारु भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण भएको पाइन्छ । उक्त शोधमा थारु भाषाको भाषिक स्थितिको वर्णन रूपायनिक कोटिका आधारमा सुनसरेली थारु भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको रूपायन प्रक्रिया, सुनसरेली थारु भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषामा पाइने समानता र भिन्नता तथा दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्दा सुनसरेली थारु वक्तामा आइ पने कठिनाइको खोजी गर्ने मूल उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको पाइन्छ । नेपाली भाषा र सुनसरेली थारु भाषिका विश्लेषणमा लिङ्ग र आदर त्रियाको पुरुष र ध्रुवीयता जस्ता रूपायनिक कोटिहरूमा समानता देखिन्छ भने नेपाली भाषा र सुनसरेली थारु भाषिका दुवैमा नामको वचन, आदर र कारक व्यवस्थामा सर्वनामको वचन र आधार व्यवस्थामा अनि क्रियाको लिङ्ग र वचन जस्ता रूपायनिक कोटिहरूमा भिन्नता रहेको तथ्यलाई निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ (गेलाल, २०६७ : ६७) ।

लखौटिया (२०७०) द्वारा जनता बहुमुखी क्याम्पस, इटहरीमा स्नातकोत्तर तहका निम्ति माहेश्वरी र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन प्रस्तुत भएको देखिन्छ । उक्त शोधमा माहेश्वरी जाति र भाषाको सामान्य परिचय, माहेश्वरी भाषाका व्याकरणिक कोटिहरू र व्याकरणिक कोटिका आधारमा माहेश्वरी भाषा र नेपाली भाषाका बीच समानता र भिन्नाताको उल्लेख भएको पाइन्छ । माहेश्वरी भाषा र नेपाली भाषा दुवैमा लिङ्ग वचन, पुरुष, भाव, कारक र वाच्य व्यवस्थामा समानता देखिन्छ भने भूतकालका पक्षहरू आदरार्थी शब्दहरू क्रियाको वचन भेद र क्रियापदको लिङ्ग व्यवस्थामा भिन्नता हुने कुरा निष्कर्षका रूपमा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ (लखौटिया, २०७० : ८३) ।

भुजेल (२०७६) ले धनकुटा बहुमुखी क्याम्पसमा स्नातकोत्तर तहका निम्ति भुजेल भाषाका आधारभूत शब्दहरूको अध्ययन शीर्षकमा धनकुटा बहुमुखी क्याम्पसमा शिक्षाशास्त्रतर्फको नेपाली भाषाशिक्षा विभागमा स्नातकोत्तर तहका लागि शोधप्रतिवेदन बुझाएको पाइन्छ । यसमा भुजेल भाषामा केकस्ता आधारभूत शब्द पाइन्छन् भन्ने समस्या लिई ती शब्दहरूको सङ्कलन, सूचीकरण र विश्लेषण गर्नुलाई उद्देश्य बनाइएको पाइन्छ । तनहुँ जिल्लाका बन्दीपुर, आँबुखैरेनी, देवघाट, घाँसीकुवा, कुलमुन र देउराली गाउँहरूबाट क्षेत्रीय सर्वेक्षण विधिमा सोद्देश्य नमुना सङ्कलन गरिएका यस शोधप्रतिवेदनमा नेपालीभन्दा भिन्न किसिमका आधारभूत शब्दहरू भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

यसरी नेपाली भाषा र अन्य भाषा तथा भाषिक सम्बन्धी विभिन्न विद्वान्, अनुसन्धानकर्ता, खोजकर्ता तथा शोधार्थीहरूले थुप्रै अध्ययनहरू गरेको पाइन्छ । यसै क्रममा माथिका अनुसन्धानहरूमा नेपाली भाषा र अन्य भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन स्तरीय नेपाली (भाषा) वाक्यगठन र पसङ्गतिमा गर्ने त्रुटिहरूको अध्ययन गरेको पाइन्छ तर भुजेल र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन नभएको हुँदा यो शीर्षक अरुसँग सम्बन्धित भएर पनि मौलिक रहेको छ ।

२.२ पूर्वकार्यको उपयोगिता र कार्यान्वयन

पूर्वकार्यहरूका समीक्षाले शोधको शीर्षक चयन, समस्याको पहिचान, शोधविधिको निर्धारण, प्रारूप निर्माण जस्ता शोधक्षेत्रका पहिचानमा सहयोग प्राप्त भएको छ । यस्तै कारणले पूर्वकार्यहरूको उपयोगिता र कार्यान्वयन भएको छ । प्रस्तुत शोधकार्य क्षेत्रीय सर्वेक्षण र पुस्तकालयीय स्रोत अपनाई गरिएकाले वैध र विश्वसनीय छ । पूर्वकार्यहरूका समीक्षाबाट नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेकी अध्ययन कसैले पनि नगरेकाले यो शोधको उपयोगिता छ ।

यस अध्ययनले भुजेल मातृभाषी शिक्षार्थीहरूलाई नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने भाषाशिक्षकलाई, भाषिक जिज्ञासा राख्ने व्यक्तिहरूलाई, भुजेल मातृभाषीलाई, पाठ्यक्रम निर्माता, भाषा पाठ्यपुस्तक लेखक, भाषावैज्ञानिक तथा भुजेल भाषाको व्याकरण लेखकलाई सहयोग पुग्ने छ ।

२.३ सैद्धान्तिक अवधारणा

प्रस्तुत शोधको शीर्षक नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको व्यतिरेकी विश्लेषण हो । यसले व्यतिरेकी विश्लेषण र व्याकरणिक कोटिहरूको परिचयका लागि सैद्धान्तिक आधार खोज्दछ । व्यतिरेकी विश्लेषणका लागि भाषाविज्ञान र व्याकरणिक कोटिहरूका लागि मानक नेपाली व्याकरणका पुस्तकहरूको उपयोग गरी सिद्धान्तको निर्माण गरिएको छ । खास गरी न्यौपाने (२०५२), अधिकारी (२०६६) र शर्मा (२०७१) का व्याकरणका पुस्तकहरूबाट व्याकरणिक कोटि सम्बन्धी सिद्धान्तलाई उपयोग गरिएको छ ।

२.३.१ व्यतिरेकी विश्लेषण

व्यतिरेकी विश्लेषणको सोभो अर्थ कुनै दुई वा दुईभन्दा बढी विषय वा वस्तुहरूका बीचमा देखिने भिन्न भिन्न वा असमान विशेषताहरूको बयान, व्याख्या वा वर्णन भन्ने बोध हुन्छ (पौडेल, २०६९, पृ. १८७) । भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा व्यतिरेकी विश्लेषण भनेको दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका बीचको भिन्नताको अध्ययन हो । यसमा भिन्नताको विश्लेषण गरिन्छ र यस सन्दर्भमा दुई भाषाका वर्णहरू, व्याकरण र शब्दभण्डारमा रहेको भिन्नतालाई हेर्ने गरिन्छ । यसका उपयोगिता सैद्धान्तिक र प्रायोगिक गरी दुईवटा छन् । सैद्धान्तिक उपयोगिता भनेको भाषाहरूको प्रकारात्मक वर्गीकरण गर्नका लागि हो । यो भाषावैज्ञानिक उच्च अध्ययनका लागि उपयोगी हुन्छ । यस शोधपत्रको औचित्य प्रायोगिक अध्ययन हो । प्रायोगिक अध्ययनले दोस्रा भाषाका रूपमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षक र शिक्षार्थीलाई मातृभाषा र दोस्रो भाषाका बीचमा भएका भिन्नताहरू पहिल्याएर दोस्रा भाषामा दक्षता दिनु तथा प्राप्त गर्नु भन्ने रहेको हुन्छ ।

व्यक्तिले सर्वप्रथम सिकेको भाषा नै पहिलो भाषा हो । भुजेर वक्ता समुदायले यस भाषालाई पहिला भाषाका रूपमा सिक्छन् । उनीहरूका लागि सार्वजनिक संचारमा आएको सरकारी कामकाजको भाषा नेपाली दोस्रो भाषा हो । दोस्रो भाषाका शिक्षणका क्रममा बोलाइ, सुनाइ, पढाइ र लेखाइको शिक्षण गरिन्छ । पहिलो भाषालाई भा_१ र दोस्रो भाषालाई भा_२ भनिन्छ । यी दुई भाषाहरूका बीच व्यतिरेक वा भिन्नता हुन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषण खास गरी भाषाशिक्षणका क्षेत्रमा प्रयोग गरिने दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाको तुलना गर्दै भिन्नता देखाउने विधि हो । व्यतिरेकी विश्लेषणका उपयोगितालाई बन्धु (२०७३)ले यसरी देखाएका छन् :

- भार को शिक्षण सजिलो बनाउने,
- भार को भिन्नता सजिलै थाहा हुने,
- पाठ्यसामग्री बनाउन सजिलो हुने र
- सिकारुको भाषागत समस्यामा ध्यान दिन सक्छ (बन्धु, २०७३, पृ. ३०९) ।

विदेशी भाषा वा अन्य भाषा सिक्दा मातृभाषाको प्रकृतिअनुसार कुनै व्यक्तिलाई सिक्न सजिलो हुने र कुनै व्यक्तिलाई सिक्न गाह्रो हुने हुन्छ । यसको कारण जसका मातृभाषासँग दोस्रो भाषाका विशेषता समान छन् उसलाई दोस्रो भाषा सिक्न सजिलो हुन्छ भने उसका मातृभाषासँग दोस्रो भाषाका संरचना भिन्न छन् उसलाई सिक्न कठिन हुन्छ अर्थात् दोस्रो भाषाको शिक्षणमा पहिलो भाषाको संरचना र संस्कृतिको स्थानान्तरण भएको हुन्छ । यसले गर्दा अन्य भाषाका नियमहरू गलत तरिकाले सिक्दछन् (हुङ्गेल र अन्य, २०७४, पृ. १४९) । न्यौपाने र अन्य (२०६९) ले उल्लेख गरेअनुसार व्यतिरेकी विश्लेषणले दोस्रो भाषाका सिकाइका क्रममा पहिला भाषाका सिकाइका सीपहरूको स्थानान्तरण हुन्छ भन्ने कुरामा जोड दिन्छ । सिकाइका स्थानान्तरणबाट दोस्रो भाषा वा विदेशी भाषा सिकाइका क्रममा पहिलो भाषाले व्याघात वा बाधा उत्पन्न गर्दछ भन्ने सङ्केत व्यतिरेकी विश्लेषणले गर्दछ (न्यौपाने र अन्य, २०६८, पृ. १९८) । यसकारण भुजेल मातृभाषीहरूले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्नु पर्दा कठिनाई हुन्छ । खास गरेर शब्दभण्डार सिके पनि लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर जस्ता व्याकरणिक कोटिहरूमा राम्रो सीप प्राप्त गर्न सक्दैनन् ।

व्यतिरेकी विश्लेषण समतलीय र ऊर्ध्वतलीय दुई किसिमको हुन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६८, पृ. २०१) । समतलीय प्रकृतिको अध्ययन भन्नाले दुई अलग भाषाहरूबीचको समान पक्ष र असमान पक्षको तुलनात्मक अध्ययन हो । कुनै एक मातृभाषामात्र जानेको व्यक्तिलाई अन्य कुनै भाषाको ज्ञानार्जन गराउनाका लागि यो तरिका फलदायी मानिन्छ । यसले सम्बन्धित व्यक्तिलाई निकै फाइदा पुऱ्याउँछ (लम्साल र अन्य, २०७०, पृ. ११०) । न्यौपाने र अन्य (२०६८) का उल्लेखअनुसार स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषा अर्थात् दुईवटा भाषाका बीचमा तुलना गरी व्यतिरेकी विश्लेषण गर्ने पद्धतिलाई समतलीय अध्ययन पद्धति भनिन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणको वास्तविक स्वरूप समतलीय पद्धतिको नै हुने गर्दछ । दुई भाषाका बीचमा समानता र भिन्नताको तुलना गर्दै मूलतः भिन्नताको खोजी गर्नु समतलीय

अध्ययनको उद्देश्य हो (न्यौपाने र अन्य, २०६९,, पृ. २०१) । समतलीय अध्ययन पद्धति सैद्धान्तिक दृष्टिले भन्दा प्रायोगिक दृष्टिले बढी उपयोगी देखिन्छ । यसका दुईवटा भाषाका बीच अर्थात् क. भाषाबाट ख. भाषा वा ख. भाषाबाट क. भाषाका भाषिक तत्वहरूको तुलना गरी एकअर्कामा रहेको समानता र असमानताको अध्ययन र विश्लेषण गरिन्छ, भाषासिकाइ शिक्षणका दृष्टिले समतलीय खालको व्यतिरेकी अध्ययनलाई महत्व दिइन्छ । यो मातृभाषा जानेका व्यक्तिलाई अन्य भाषासिकाइका क्रममा उपयोगी देखिन्छ यसमा दुई भाषाका तत्वको तुलना हुने हुनाले कम क्षेत्र ओगट्छ (भण्डारी, २०६८,पृ. ११८-११९) । ऊर्ध्वतलीय प्रकृतिको विश्लेषणले दुईवटा भाषा जान्ने र सोभन्दा बढी जान्ने व्यक्ति वा सिकारुलाई अन्य भाषाहरूका विविध पक्षहरूको ज्ञानप्राप्ति वा सिकाइमा सहयोग गर्दछ । यस प्रकृतिका विश्लेषणले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय तहमा भाषिक सिकाइ र प्रशिक्षण तथा पाठ्यवस्तुको निर्माणको लागि आवश्यक पर्ने सन्दर्भ सामग्री तयार गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ (लम्साल र अन्य, २०७०, पृ. १११) । ऊर्ध्वतलीय अध्ययन दुई भाषासँग मात्र सम्बन्धित नभई विभिन्न भाषाका बीचका समानता र भिन्नताको विस्तृत अध्ययन हो । यसले भाषाहरूको तुलना गर्ने ढाँचा दिन्छ र केकस्ता तत्वहरू तुलनीय छन् भन्ने निर्देश दिन्छ । यसको मुख्य काम भाषाका सार्वभौम अभिलक्षणहरूको खोजी गर्नु हो । यो सैद्धान्तिक दृष्टिले जटिल ठानिन्छ । यस्तो अध्ययन शैक्षणिक दृष्टिले कम प्रासङ्गिक मानिन्छ (भण्डारी, २०६८, पृ. १२१) ।

प्रस्तुत नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको व्यतिरेकी विश्लेषण समतलीय प्रकृतिको अध्ययन हो किनभने यस शोधपत्रमा नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको व्यतिरेकमात्र हेरिएको छ ।

२.३.२ व्याकरणिक कोटि

व्याकरण भनेको भाषाको नियम हो । शर्मा (२०७१) का विचारमा भाषालाई टुक्रा टुक्रा पारेर संरचना देखाउने र त्यसको उचित प्रयोगका नियमहरू बुझाउने विद्यालाई व्याकरण भनिन्छ । यसअन्तर्गत रूपव्यवस्था र वाक्यव्यवस्था पर्दछन् । व्याकरणात्मक कोटि भन्नाले चाहिँ खास गरेर शब्द वा आधारहरूमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, समावेशात्मकता, काल, पक्ष, भाव जस्ता रूपावली निर्माण गर्ने तत्वहरूलाई व्याकरणिक कोटि भनिन्छ (शर्मा , २०७१, पृ. २६) । बन्धु (२०७३) का उल्लेखअनुसार विभिन्न भाषामा वस्तु, विचार र भावलाई जनाउने शब्दहरूका अतिरिक्त केही यस्ता शब्द वा रूपहरू पनि

हुन्छन् जो व्यकरणिक कार्य सम्पन्न गर्नका लागि आउँछन् । यस प्रकारका व्याकरणात्मक कार्यअन्तर्गत प्रत्ययद्वारा सङ्केत गरिएका लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, समावेशात्मकता, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, कारक आदि आउँछन् (बन्धु, २०७३, पृ. ७२) ।

अध्याय तीन :

अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको संरचना

यस अध्ययनको लागि प्रायोगिक भाषाविज्ञानअन्तर्गत व्यतिरेकी विश्लेषणसँग सम्बन्धित पुस्तकहरूबाट सैद्धान्तिक आधार तयार पारिएको छ । यसका साथै पूर्वकार्यहरूका आधारमा शोधपत्रको ढाँचा बनाइएको छ । यसका अतिरिक्त विषय विशेषज्ञ र शोधनिर्देशकको निर्देशन पनि लिइएको छ । शोधपत्रका प्रस्तुतीकरणका सन्दर्भमा वर्णनात्मक र तुलनात्मक पद्धतिको अवलम्बन गर्दै आवश्यकताअनुसार तालिकीकरण पनि गरिएको छ । यसरी यस अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतको उपयोग गरिएको छ ।

क. प्राथमिक स्रोत

प्राथमिक स्रोतअन्तर्गत तनहुँ जिल्लाका बन्दीपुर गाउँपालिका वडा नं. पाँचबाट पाँचजना पुरुष र पाँचजना महिलको छनोट गरी प्रश्नावलीमार्फत सामग्रीको सङ्कलन गरिएको छ ।

ख. द्वितीयक स्रोत

द्वितीयक स्रोतअन्तर्गत पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । पुस्तकालयीय विधिमा भुजेल भाषामा लेखिएका व्याकरणका पुस्तक, पत्रपत्रिका, शोधप्रतिवेदनहरूको उपयोग गरी सिद्धान्तको निर्माण र प्रस्तुतीकरणको ढाँचा तयार पारिएको छ । प्राप्त सामग्रीलाई देवनागरी लिपिमा प्रस्तुत गरिएको छ भने अनुसन्धानका निम्ति प्राप्त तथ्यहरूलाई वर्णनात्मक र तुलनात्मक विधिमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.२ नमुना/जनसङ्ख्या

यस अध्ययनमा नेपालभरि बोलिएको भुजेल वक्ताका सम्पूर्ण जनसंख्या २१, ८१५ लाई नमुना/जनसङ्ख्या मानिएको छ र तीमध्ये क्षेत्रीय सर्वेक्षण विधिको उपयोग गर्दै तनहुँ जिल्लाका बन्दीपुर गाउँपालिकामा वार्ड नं. पाँचमा रहेका जनसङ्ख्यामध्ये स्तरीय नेपाली पनि राम्ररी जान्ने र भुजेल मातृभाषी पाँचजना पुरुष र पाँचजना महिलासमेत गरी दशजना मातृभाषीलाई नमुना/जनसङ्ख्याका रूपमा लिइएको छ ।

३.२.१ नमुना छनोट

स्तरीय नेपाली र भुजेल मातृभाषीलाई उद्देश्यमूलक प्रकारमा गुणात्मक विधिमा नमुना छनोट गरिएको छ । यसका लागि लिखित प्रश्नावलीको उपयोग गरिएको छ ।

३.२.२ तथ्याङ्कको विश्लेषण

प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्दा द्वितीयक स्रोतको पनि उपयोग गरी सिद्धान्त निर्माण गरिएको छ । यसका लागि प्रायोगिक भाषाविज्ञान र व्याकरणका मानक पुस्तकहरू, शोधप्रतिवेदनहरू तथा शोध निर्देशकका परामर्शको उपयोग गरिएको छ ।

३.२.३ उपकरणको निर्माण

तथ्याङ्कमा सङ्कलनका निम्ति प्रत्यक्ष प्रश्नावलीको निर्माण गरी क्षेत्रीय सर्वेक्षण विधिबाट भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको निर्धारण गरी नेपालीसँगको व्यतिरेक देखाइएको छ ।

३.२.४ उपकरणको परीक्षण

नमुना जनसङ्ख्याबाट लिइएका तथ्याङ्कलाई शोधनिर्देशक र विज्ञबाट परीक्षण गराइएको छ ।

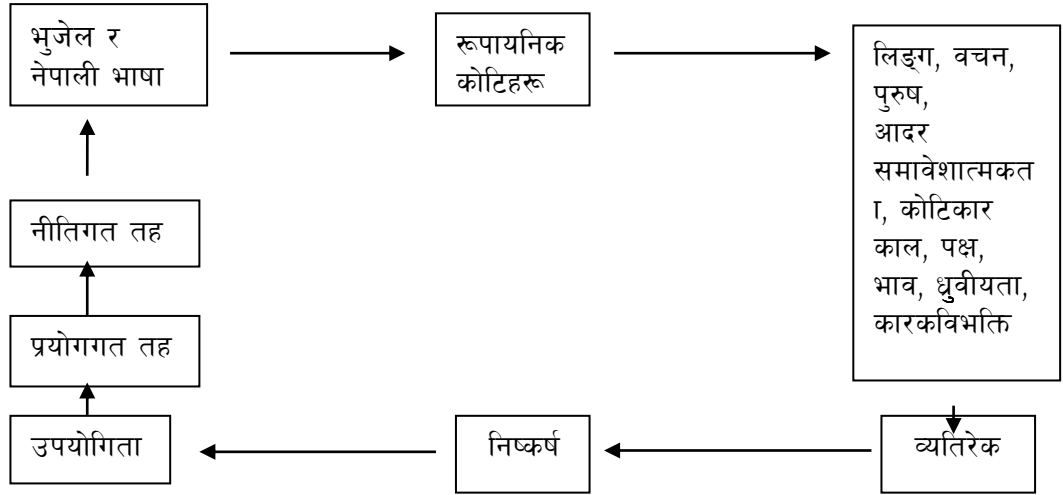
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनको विधि

प्रस्तुत अनुसन्धानका निम्ति बनाइएको प्रश्नावली र आफ्ना जानकारीका आधारमा तथा भुजेल भाषाका व्याकरणका पुस्तकका आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.४ तथ्य विश्लेषण

माथि सैद्धान्तिक आधारमा उल्लेख गरिएअनुसार व्यतिरेकी विश्लेषणका सिद्धान्तका आधारमा तथ्यको विश्लेषण गरिएको छ । तथ्य विश्लेषणको प्रारूप निम्नलिखित रहेको छ :

तालिका ३.१ व्यतिरेकी विश्लेषणको रूपरेखा

अध्याय चार

भुजेलको जातिभाषिक परिचय

४.१ जातीय परिचय

४.१.१ नामकरण

प्राचीन कालदेखि नै नेपालमा बसोबास गर्दै आएका यस भुजेल जातिको नामकरण सम्बन्धमा विभिन्न तर्क र मतहरू पाइन्छन् तापनि भुजी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनसमूहलाई नै भुजेल भनेर उल्लेख गरेको पाइन्छ (भुजेल र तामाङ, २०५८) । बाग्लुङको ढोरपाटन क्षेत्रका वरपरका मानिसहरूले भोजपत्रका बोक्राको कपडा बनाएर लगाउने भएकाले पनि भुजेल भन्न थालिएको भनिन्छ । यस क्षेत्रमा प्रशस्त मात्रामा भोजपत्रको जङ्गल भएकोले भुजी, खोलाको नाम भुजी खोला र बासिन्दालाई भुजेल भनिएको हो । यो क्षेत्रलाई भुजेलको राज्य नै भनिएको पाइन्छ । त्यसै गरी भुजी खोला किनारमा बस्ने आदिवासी जनजाति नै यस खोलाको नामअनुसार भुजेल भन्न थालिएको हो । यसरी हेर्दा भुजेल शब्दको प्रचलन भने स्थान विशेषको नामकै आधारमा प्रचलनमा आएको भन्ने पक्कापक्की नै देखिन्छ (भुजेल, २०६०) । भुजेल समुदायमा पनि यस्तै विश्वास रहेको छ । भुजेललाई घर्ती र खवास भनेर पनि चिनिन्छ ।

नेपाल अधिराज्यको विभिन्न भागमा छरिएर रहेका भुजेलहरूले आफ्नो स्पष्ट पहिचान सबैसामु दिन नसक्ने अवस्थामा यस जातिको नामाकरणको अध्ययन गरी टुगेमा पुग्नु ज्यादै कठिन र परको कुरा हो । प्राचीन कालदेखि नै नेपालमा बसोबास गर्दै आइरहेको यस भुजेल जातिको नामकरण सम्बन्धमा विभिन्न तर्क र मतहरू पाइन्छन् । घर्ती र भुजेल समान रूपमा प्रयोग हुने भएकाले यहाँ यी शब्दको नामकरण कसरी रहनगयो भन्ने सम्बन्धमा केही चर्चा गरिएको छ ।

घर्ती र भुजेल शब्दको प्रचलन लगभग समान समयमा एउटै कविला समूहलाई जनाउन प्रयोग गरिएको विश्वास गरिए तापनि भुजेल शब्दको व्यापक प्रचलन भने १९औं शताब्दीको सुरुवातमा आएपछि भएको पाइन्छ (हिचक, सन् १९७६, पृ. १६५) । भुजी राज्यमा बसोबास गर्ने जनसमूहलाई नै भुजेल भनेर उल्लेख गरेको पाइन्छ (तामाङ, सन् २०७६, पृ. १२) । डा. शास्त्रदत्त पन्तले प्राचीन समयमा ढोरपाटन वरपरका मानिसहरूले भोजपत्रका बोक्राको कपडा बनाएर लगाउने भएकाले ती मानव समूह भुजेल भनिन थालिएको तर्क राखेका छन् । यस क्षेत्रमा प्रशस्त मात्रामा भोजपत्रको जंगल भएकाले यस

क्षेत्रको नाम भुजी, यहाँको खोला भुजीखोला र बासिन्दा भुजेल भनिएका हुन् भन्ने तर्क नकार्न सकिँदैन ।

अथर्ववेदमा वर्णित मुजवत् जातिबाट मुजर मुजी (भुजी) हुँदै भुजेल भनिन थालिएको र भुजेल जातिको अस्तित्व सुरुवात भएको भन्ने पनि पाइन्छ (पोखरेल, २०५५, पृ. २७२) । यदि यसो हो भने यिनै जातिको बस्ती विस्तार भएपछि त्यहाँको खोलालाई भुजी खोला र यिनीहरूले स्थापना गरेको राज्य भुजी भनिएको हो । हिचकका अनुसार भुजी उपत्यकामा बस्ति विस्तार भएपछि त्यहाँ निवास गर्ने बासिन्दाहरू नै भुजेल भनेर कहलिन थाले । त्यस्तै भुजीखोला किनारमा बस्ने आदिवासी जनजाति नै यस खोलाको नाम अनुसार भुजेल भनिन थालिएको तर्क पनि पत्यारिलो नै छ । यसरी हेर्दा भुजेल शब्दको प्रचलन भने स्थान विशेषको नामकै आधारमा प्रचलनमा आएको भने पक्कापक्की नै देखिन्छ ।

घर्ती शब्दको सम्बन्ध पनि स्थान विशेषसँग रहेको पाइन्छ । अन्वेषक पूर्णप्रकाश नेपाल 'यात्री' का अनुसार घर्ताखोला किनार फाँटमा बसोबास गर्ने आदिवासी घर्ती भएका हुन् । शब्द विश्लेषण गरी हेर्दा पनि घर्ती शब्दको विग्रह घर्ती हुन्छ । कालान्तरमा यही जाति समूह विभिन्न स्थानमा छरिन पुगी घर्ती कहलाइए । घर्ती भुजेल समुदाय पनि आफूहरू घर्ताकोट र घर्ताखोला तथा भुजी क्षेत्रकै नामबाट घर्ती भुजेल कहलाइएकोमा विश्वास गर्दछन् । पश्चिम भेकतिरका घर्तीहरू घरपती घरपती भन्दाभन्दै घर्ती भन्न थालिएको र कालान्तरमा यो शब्दले जाति विशेष जनाउन पुगेको कुरा विश्वास गर्दछन् । घर्ती प्राचीन कालदेखि नै मध्य नेपालमा बसोबास गर्ने आदिवासी भएको र नवआगन्तुक समूहले यस क्षेत्रमा घरवार जमाएर वसेका जातिलाई घरपति भनेको र कालान्तरमा घर्ती भएको हुनसक्छ ।

डोल्पोको तारा गाउँको जनश्रुतिमा घिडका सन्तान घर्ती भएको उल्लेख पाइन्छ (शर्मा, २०५८, पृ. ३४०) । यसरी हेर्दा घिड शब्दकै अपभ्रम्स रूप नै घर्ती हो कि भन्ने अड्कल काट्न सकिन्छ । को हुन् ति भन्दा पहिचानको रूपमा घिड ती भन्दाभन्दै घर्ती भनिन सक्छ । वंशावली कथाअनुसार यो जाति प्राचीन आदिवासी भएको र सर्वप्रथम तकमा खेती प्रथा घर्ती जातिले नै सुरु गरेको उल्लेख पाइन्छ । घर्ती र धर्ती बीचको यही सामीप्यले धर्ती आवाद गर्ने र ठूलो धर्ती आफ्नो अधीनमा खेतीका लागि आवश्यक भएकाले राख्ने धर्ती जाति भन्दाभन्दै घर्ती भन्न थालिएको हो भन्ने भनाइ पनि पाइन्छ । त्यसो त घर्ती जाति जहाँ जहाँ बस्न पुगे त्यहाँ ठूलो जमिन खेतीका लागि आवाद गर्ने र खस आर्यहरूले

उनीहरूलाई ती ठाउँबाट विस्थापित गरेपछि, पुनः अन्य ठाउँमा यस्तै प्रक्रिया अपनाउने गरेका थुप्रै उदाहरणहरू पाइन्छन् । वंशावली कथामा पनि घर्ती र धर्ती बीचको सामीप्य वा सम्बन्ध उल्लेख गरेको पाइन्छ । घर्ती जातिका आदिपुर्खा चौता पहरा धर्तीभित्र बस्ने गर्थे र उनी र मानव कन्याको सम्बन्धपछि यसबाट पुत्र पैदा भए । यी पुत्रको पहिचान दिने क्रममा बाबुको सम्बन्धका आधारमा धर्तीको पुत्र वा धर्तीपुत्र भन्दाभन्दै घर्ती भनिएको पनि हुन सक्छ ।

मध्य नेपालको मगराँत क्षेत्र प्राकृतिक स्रोतमा धनी थियो । यस क्षेत्रमा त्यसबेला प्रशस्त मात्रामा खानी खोदाइको काम हुन्थ्यो । यसरी खानीमा काम गर्ने मानिसहरू बाहिरतिरबाट पनि आवश्यकताअनुसार भ्रिकाइन्थ्यो । यसरी अन्य क्षेत्रबाट आएका मानिसहरूको आफ्नै बस्ने घर हुँदैन थियो । त्यस्ता कामदारहरूलाई बस्नका लागि राज्यले ठाउँ दिन्थ्यो । बस्नलाई बास दिएबापत ती कामदारहरूले राज्यलाई केही तिरो वा कर तिर्नु पर्दथ्यो । ती कामदारहरूले राज्यलाई घरमा बसेबापत घरको तिरो वा भाडा तिरिने हुँदा घरतिरा भन्ने गरिन्थ्यो । यसरी घरको भाडा तिरेर बस्ने घरतिरा भन्दाभन्दै घरतिराको रा अक्षर लोप हुन गई घरती मात्र बाँकी रहयो र यसबाट पनि पूरा र लोप भई घर्ती शब्दको उत्पत्ति भयो (तामाङ, सन् २०७६, पृ.१२) । कालान्तरमा घरतिरा मानिसहरू घर्ती जातिमा परिणत भए । प्राचीन कालमा सिँजा र त्यसका मातहतका मण्डलमा विविध किसिमका करहरू उठाइन्थ्यो । घर्ती जातिका पुर्खा प्राचीन आदिवासी भएकाले घरवार जमाएर बसेका थिए होला र घरबापत राज्य वा सामन्तलाई कर तिर्नु पर्ने भएकाले घरतिरा भनिएको पनि हुन सक्छ वा विजित कुनै जाति समूहलाई तल पार्न त्यस बेला विविध खाले करहरू थोपरिन्थ्यो । यसरी विभिन्न करहरूमध्ये घरबापत कर तिर्न लगाएको पनि हुन सक्छ र उनीहरू घरतिरा कहलिएको हुनु पर्छ ।

खास गरी भुजेल जातिको नामकरणलाई हेर्दा भौगोलिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित भएर नै यो शब्द प्रचलित भएको कुरा बढी विश्वासिलो लाग्दछ । घर्ताकोट र घर्ताखोलाको नामबाट त्यहाँका आदिवासी घर्ती भएको र वंश विस्तारको क्रममा भुजी उपत्यका, भुजीखोला, भुजीकोटतिर बस्ती विस्तारित भएपछि भुजेल कहलिएको विश्वास बढी पत्यारिलो लाग्छ । भुजेल समुदायमा पनि यस्तै विश्वास रहेको पाइन्छ ।

भुजेल जातिअन्तर्गतकै खवासको नामकरण भने गोर्खा राज्यको स्थापनासँग सम्बन्धित देखिन्छ । गोर्खा राज्यको स्थापना गर्ने द्रव्य शाहले यो राज्य स्थापना गर्न मुरारी

खवासको पनि महत्त्वपूर्ण सहयोग पाएका थिए । गोर्खाली शाह राजाहरूले इमान्दार तथा वीर भुजेलहरूको पर्वत राज्यको पुरानो प्रतिष्ठालाई ख्याल गरेर गोर्खा बोलाएका थिए र तिनै भुजेलहरू गोर्खा आएपछि खवासमा परिणत भएका हुन् । यसरी हेर्दा 'खवास' सम्मान स्वरूप दिएको पद हो जस्तो देखिन्छ । नेपाल एकीकरणका क्रममा दुरालाई 'थापा' मगरहरूलाई 'थापा' लिम्बुहरूलाई 'सुब्बा' क्षेत्रीहरूलाई 'काजी' आदि पदहरू दिएको उल्लेख पाइन्छ । यसरी भुजेलको परिवर्तित रूप खवास बन्न पुगेको देखिन्छ (.....) । त्यस पछि गोर्खा राज्यको इतिहास निर्माणमा खवासहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका पाइन्छ ।

खवास शब्दको नामकरणलाई हेर्दा नेपालको पश्चिममा पर्ने कुश पर्वत श्रृङ्खलादेखि कर्णाली अञ्चलसम्ममा बसोबास गरी आएका मानव समुदायले आफूलाई कुश समुदाय भनिदै आउँदा 'क' को ध्वनि उच्चारणको सट्टामा 'ख' ध्वनि उच्चारण हुन गई कृशबाट खुश र खस हुन गएको अड्कल काट्न सकिन्छ । यसै खस समुदायको व्यक्तिलाई खसबाबुको सम्बोधन वा प्यारो अभिव्यक्तिको प्रयोग छोट्टिदै गएर खसबा भएको र कालान्तरमा खसबा पनि बीचको स् ध्वनि अक्षर पछ्याडि र पछ्याडिको वा ध्वनि अक्षर बीचमा हुन गई खवास भएको उल्लेख पाइन्छ ।

खवास शब्दको नामकरण सम्बन्धमा मनन गर्दा खस जातिसँग सम्बन्धित भएको पाइन्छ । घर्ताकोट र घर्ताखोला किनारमा बस्ने मतुवाली खस तथा मंगोलियन मूलका समूह दुवैलाई घर्ती भनिएको पाइन्छ । त्यस्तै १९औं शताब्दीको सुरुवात ताका भुजी उपत्यकामा बस्ने घर्ती जातिसँगै मतुवाली खस जाति पनि भएको र दुवैलाई भुजेल भनेर चिनिएको पाइन्छ । यहाँ यी दुई वंश बीच रक्त सम्मिश्रणको सम्भावनालाई नकार्न सकिँदैन । इतिहासमा अन्य अध्येताहरूले पनि घर्ती भुजेल जातिमा रक्तमिश्रणको सम्भावना सङ्केत गरेका छन् । यसले के भन्न सकिन्छ भने मतुवाला खस तथा रैथाने घर्ती भुजेल जाति बीचको सम्बन्धबाट खवास जातिको प्रार्दभाव भयो कि ? यसको थप पुष्टि खवास भुजेल जाति अन्तर्गतकै उपथर भएबाट पनि हुन्छ ।

४.१.२ भुजेल जातिका थर र उपथर

भुजेल जाति नेपालका विभिन्न आदिवासी जनजातिमध्येको एउटा जातीय समूह हो । यो जाति पनि विभिन्न थर, पद, उपथरमा विभाजित भएको पाइन्छ। यस जातिमा नेपालको इतिहासमा घटेका राजनैतिक घटनाक्रम, ऐन, कानून, धर्म जस्ता विभिन्न घटनाक्रमले पनि थुप्रै विविधता र उथलपुथल ल्याई दिएको पाइन्छ । यस शीर्षकमा यस जातिका थर, उपथर

बारे विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ । नेपालका लगभग सबै भूभागमा यस जातिको जनसङ्ख्या छरिएकाले प्रशस्त विविधताहरू पाइन्छन् । कुनै पनि जातिको थर, पद, उपथर आदि त्यस जातिको मूल पुरुष, कार्य, गुण, बसोबास स्थल (ठाउँ) आदिको आधारमा भएको पाइन्छ । वर्णाश्रम विभाजनमा पनि कामहरू विभाजन गरिएको पाइन्छ । खास गरी भुजेल जातिको थर उपथरको नामकरण पनि ठाउँ र मूल पुरुषको आधारमा राखिएको पाइन्छ । यस जातिअन्तर्गत घर्ती, भुजेल, खवास, निसेल थरहरू र यसअन्तर्गत पनि विभिन्न उपथरहरू पाइन्छन् । सिंजाको नामबाट सिंजापति घर्ती, परकोटबाट परेघर्ती, मसगाउँमा बस्ने मसालघर्ती, कवाली, सुतपहरे, दौपहरे घर्ती ठाउँ पुर्खा तथा घटनाक्रमको आधारमा कहलाएको देखिन्छन् ।

धैताने, निम्मर, अष्टमु, रोक्का मूल पुरुषको आधारमा विकास भएका उपथर हुन् । त्यस्तै कान्छोड्या, जेठी परे, कान्छोक्या आदि पदहरू वैवाहिक सम्बन्धका आधारमा राखिएका हुन् । वसाई सराई तथा देशका विभिन्न घटनाक्रमका कारण पनि भुजेल जातिमा खवास, पाच्याघर्ती तथा शिवभक्ति आदि पदहरू थपिन पुगेको पाइन्छ । भुजेल जातिभित्र थुप्रै उपथर, खलक र गोत्रहरू भएको पाइन्छ । वर्तमानमा पनि खस आर्यहरू भन्दा फरक स्थानहरूमा परम्परागत भाषा, धर्म, संस्कृति अपनाएर बसिरहेका घर्ती भुजेलहरू गौरव मान्दैनन् बरु उनीहरू कुल मान्दछन् । उनीहरूसँग गोत्र हुँदैन यसको सट्टा थर उपथर बताउँछन् । खस आर्यहरूसँगका सम्पर्कमा बसेका भुजेलहरू आफ्नो उपथर पद आदिको जानकारी राख्दैनन् भने गोत्र भने बताउँदछन् । पछिल्लो समयमा हिन्दु धर्मको प्रभावमा आएका केही घर्ती भुजेल भने उपथर तथा गोत्र दुवै बताउँछन् तर गोत्र भने हिन्दू धर्मअनुरूप काजक्रिया गर्दा आवश्यक भएकाले पछिमात्र आएर लिएका हुन् ।

हेमिल्टनले घर्ती जातिलाई खस, भुजेल र निसेल गरी तीन भागमा विभाजन गरेका छन् । भ्यान्सिटार्टले यस जाति सम्बन्धमा घर्ती भुजेल, पहरिया र पारेको उल्लेख गरेका छन् । पारे घर्तीलाई यिनले घर्तीभन्दा बाहिरको स्वतन्त्र दास भनेर उल्लेख गरेका छन् (सन्, १८१९, पृ २३१) । सामान्य व्यवहारमा पनि भुजेलअन्तर्गत सबै पारे घर्तीलाई मानिदैन । १९१० को मूलुकी ऐन अनुसार विभिन्न जातजातिका मानिसहरू किनवेच गरी दासदासी बनाउने चलन रहेको र यसरी दासदासी भएका व्यक्ति कुनै बेला छुट्न पुगेपछि तिनलाई पारे घर्ती भनिन्थ्यो ।

सामान्यतया भुजेल जाति भन्नसाथ घर्ती, निसेल, भुजेल र खवास बुझिन्छ । कतैकतै शुद्ध भुजेल भनेका घर्ती, भुजेल र निसेल मात्र हुन् खवास, शिवभक्ती र पाप्याघर्ती नयाँ भुजेल हुन् भन्ने मान्यता राखेको पनि पाइन्छ । इतिहासमा खवासलाई दरवारको अवैध सन्तान, दासी र ठकुरीवीचको सम्पर्कबाट जन्मिएको सन्तान भनिन्थ्यो । त्यस्तै चितौर राजाका दरवारमा काम गर्ने घरेलु दास खस वंशको व्यक्ति स्वतन्त्र दास भए पारेघर्ती र दरवारको स्वतन्त्र दास खवास”भन्ने कुराहरू उल्लेख भएकाले पनि यस्ता धारणाहरू यदाकदा राखिने गर्दछन् तर व्यावहारिक रूपमा कहीं पनि यी र यस्ता कुरा तथा मान्यताहरू पाउन सकिदैन । सबै थर र उपथरवीच समान व्यवहार र सामाजिक हैसियत पाइन्छ । केही पूर्वाग्रही बाहुनवादी सोच लिनेहरू समाजमा फूटल्याउन यस्ता कुरालाई बढावा दिने गर्दछन् । भौगोलिक तथा सामाजिक सम्पर्कका कारण मात्र नेपालको पूर्वी भागमा बस्नेहरू खवास भुजेल मध्य नेपालमा घर्ती भुजेल, निसी क्षेत्रमा निशेल, भुजी क्षेत्रमा भुजेल र पश्चिम नेपालमा घर्तीमा विभक्त भएको पाइन्छ । तर सबै शिवभक्त पाप्याघर्ती भुजेल जाति नभएको मान्यता भने समाजमा यथावत् पाइन्छ । केही शिवभक्त र घर्तीहरू पनि आफूलाई भुजेल स्वीकार नगरी फरक रूपमा पहिचानमा आएको पाइन्छ । यस जातिका घर्ती, भुजेल निसेल, खवास अन्तर्गत पनि विभिन्न उपथरहरूको विभाजन भएको पाइन्छ । घर्ती अन्तर्गत सुतपहराई चौपहरे, सुतपहरे, कवाली, सिंजाली, कालिकोद्या, सुब्जा, सुनारी आदि पदहरू पाइन्छन् भने निसेल अन्तर्गत कान्छिपरे, बगाले, रोक्का, साक्सेबुढा, घातान आदि पाइन्छ । भुजेलमा साम्मेली, ब्राचु, कान्छिङ्या, ओनकपरे, पोख्याली, धैन, खस्नु आदि पाइन्छन् । खवासमा खन, खावा, खुवा, आदि उपथरहरू हुन्छन् ।

यस बाहेक भुजेल जातिमा राना, थापा, जि.सी., गुरुङ, तामाङ, शिवभक्ती, जि.टी., खाती, आले, जि.यम.(मगर), घले आदि उपथर लेख्ने गरेको पनि पाइन्छ । भ्रष्ट थरको आधारमा मात्र यस्तो थर राखेर चिनिनेहरूलाई छुट्टाउन सकिदैन । छरिएर अल्पसङ्ख्यकका रूपमा अर्को समुदायवीच बसेका ठाउँमा यसरी फरक रूपले पहिचानमा आएको पाइन्छ । यस्तो किसिमको परम्परा विकास हुनुको प्रमुख कारणहरूमध्ये अल्पसङ्ख्यकका रूपमा फरक समुदायसँग रहनु, विदेशी सैनिक सेवामा प्रवेश गर्ने क्रम तथा १९१० को मुलुकी ऐन र १९८२ को दास मोचनलाई प्रमुख कारक मानिन्छ । अङ्ग्रेजहरू भारतमा रहदा र त्यसपछि पनि भारतीय र अङ्ग्रेजी सैनिक सेवामा नेपाली युवाहरू भर्ती लिनेक्रम देखिन्छ । यसरी भर्ती हुने क्रममा घर्ती युवाहरूलाई के घर्ती भन्दा मगर घर्ती भनेर भर्ती हुने क्रम सुरु भएको र

त्यसपछि नामको पछाडि मगर जोड्ने परम्परा सुरु भएको हो । भुजेल एउटा जातिगत समूहलाई जनाउने शब्द हो । यस शब्दको व्यापक प्रचलन भने १९ औं शताब्दीको सुरुवात भएपछि भएको पाइन्छ । नेपालमा विभिन्न स्थानमा फैलिएका घर्तीहरूले आफूलाई भुजेल भनेर बढी पहिचानमा ल्याउन थालेको राणा शासनको सुरुवात भएपछि हो । यसपछि मात्र यसरी पहिचानमा आउन चाहनुको मूल कारण जंगवहादुर राणाको वि.सं. १९१० को जातिपातिगत मुलुकी ऐन नै थियो । जयस्थिति मल्ल र रामशाहले भित्रचयाएको जातिगत उचनीचको धारणालाई जंगवहादुरले ऐन नै बनाएर कडाइका साथ लागू गरे जसमा जातिगत ठूलो सानोको भेद नमान्ने सोफा जनजातिहरू वाध्यतावश जकडिए । ब्राह्मण, क्षेत्री जस्ता तागाधारी जातहरू वर्गीकरणको उपल्लो श्रेणीमा राखियो भने अन्य जातजातिहरू विभिन्न तल्ला श्रेणीमा राखियो र सोही अनुसार कानूनी विभेद लादियो । फलत घर्तीजाति यति नराम्ररी विभाजित बन्न पुग्यो कि कोही बाहुन तथा राणाहरूको अनुकम्पाले जनै भीरेर क्षेत्रीमा दर्जित भए भने कोही आर्य बाहुनवादीको जातिगत मासिने मतवाली जातमा दर्जित भए । यस अन्तर्गत पाप्याघर्ती, भोट्या, चेपाङ, दद्रे, माभी, हायु, दनवार, कुमाल, पहरी आदि परेका थिए । जब नेपालका आदिवासी जनजाति बसोवासका क्षेत्रमा खस आर्य प्रभाव पर्दै गयो त्यसै बेलादेखि नै टाठाबाठा र दरबारमा सैनिक तथा अन्य क्षेत्रमा काम गर्ने जनजातिलाई जनै दिएर कथित् जात उचाल्ने परम्परा पनि चलख्याइँका साथ अपनाएका थिए । दरबार तथा सैनिक सेवामा प्रवेश गर्न जनै अनिवार्य थियो । १९१० को मुलुकी ऐनमा घर्ती जातिसँग शब्दगत रूपमा मिल्ने गरी पान्याघर्ती भन्ने समूहलाई मासिने मतवाली जात श्रेणीमा राखे पछि र उनीहरूले पनि 'घर्ती' भनेर मात्र पहिचानमा आउन थालेपछि यस जातिमा विचलन आउन थाल्यो । कसैको घरमा नोकर बसेर पार भएपछिको कुनै पनि जातको समूह र व्यक्तिलाई त्यसबेला पाच्याघर्ती पनि भनिन्थ्यो यो बाहुन, क्षेत्री वा अन्य कुनै पनि जातिको हुन सक्थ्यो । यसरी १९१० को मूलुकी ऐनको प्रभावले गर्दा केही घर्तीहरू घर्ती क्षेत्री भनि पहिचानमा आए भने स्वभिमानी र मौलिकताप्रति सचेत घर्तीहरू, घर्ती र क्रमशः भुजेल भनेर पहिचानमा आए । यसपछि नै यो जनजातिमा जि.सी., जि.यम., जि.टी., राना, थापा, मगर, घले, गुरुङ, खान, शाही, तामाङ जस्ता थर उपथर र अन्य जातीय समूहसँग जोडिएका पहिचानहरू दिने थरहरूको प्रार्दुभाव भयो । यो हिन्दू वर्णश्रम लादिएपछि उत्पन्नहीन मानसिकताको उपज थियो । १९१० को मुलुकी ऐनमा राजी जनाउने २१९जना भारदारहरूमध्येमा स्वयं कप्तान जग्यबहादुर घर्ती र

लेफटेन चंपसि घर्ती पनि थिए । तर उहाँहरूले तत्कालिन जर्ग शासन प्रणालीमा सहज नभएर हो वा नचाहेर हो यस सवालमा सचेतता नअपनाएको देखिन्छ । यदि त्यस बेला केही पहल भएका भए यस जातिमा यति सारो विविधता आउने थिएन होला । यसरी एक घटनाले गर्दा घर्ती भुजेल जातिमा थुप्रै उपथरहरू थपिन पुगेको पाइन्छ ।

भुजेल जातिको उपथरको कुरा गर्दा वि.सं. १९५२ को करिया मोचन सँगै एउटा उपथर शिवभक्ति पनि यस जातिमा थपिन आएको पाइन्छ । जसरी १९१० मा पाप्या घर्ती भनिएका समूहका सबै मानिस भुजेल जाति अन्तर्गतका थिएनन् त्यस्तै १९५२ को घटनामा मोचन भएका सबै शिवभक्ती पनि भुजेल जाति समुदायका थिएनन् । कतिपय लेखक अध्ययन कर्ताहरूले यसै घटनालाई आधार मानि घर्ती जातिको परिभाषा गर्ने अत्यन्तै सतही प्रवृत्ति अपनाएको देखिन्छ । यसले नेपालका विभिन्न स्थानमा छरिएर रहेका र आफ्नै भाषा संस्कृति भएका वाइसे चौविसे राज्यकाल भन्दा अगाडि देखिको इतिहास, परापूर्वकाल देखिको वैभवशाली स्वतन्त्र अस्तित्व भएका मतुवाली घर्ती र भुजेलहरूको परम्परा, संस्कार, अस्तित्व ओभेलमा पार्न खोजे जस्तो देखिन्छ । वि.स. १९८२ को करिया मोचनको घटनालाई हेर्दा तत्कालिन नेपालको कूल जनसंख्याको ०.९५ जनसंख्या दासदासी भएको (पान्याघर्ती बाहेक) देखिन्छ । यस समूहमा कुनै एक जाति विशेष मात्र नभएर विविध जाति विशेषका मानिसहरू थिए । अमलेख भएका करियाहरूलाई उनीहरूको पाखुरामा शिवलिङ्ग डामेर शिवभक्त भनि नामाकरण गरिएको थियो । यसरी १९८२ ले नेपालको इतिहासमा एउटा नयाँ जात जन्मायो । अमलेख भएपछिका यी विभिन्न जातीय समूह 'शिवभक्ती' वर्तमानमा ज्यादै न्यून देखिन्छन् । यसो हुनुमा यिनीहरू सधैं तुच्छ पूर्वस्मृति बोकेर रहन चाहन्थे भने अर्कोतिर यिनीहरूसँग विगतको आआफ्नै जातीय संस्कार थियो । त्यसैले यिनीहरूले छुट्टै जातीय संस्कार निर्माण गर्न सकेनन् र सम्भव पनि भएन । फलत विस्तारै जो जुन जाति समूहका थिए तिनै जातीय समूहमा मिसिन पुगे । यस समूहमा घर्ती जाति समुदायका कतिपय मानिसहरू पनि थिए जो विना भेदभाव घर्ती भुजेल समुदायभित्र समेटिएको पाइन्छ । कसैकसैले सबै शिवभक्तीहरूलाई घर्ती जाति भनेर बुझ्ने र परिभाषित गर्ने गरेको पनि पाइन्छ । यदि सबै शिवभक्त घर्ती भएको भए १९८२ मा जम्मा जनसङ्ख्याको ०.९५ भाग ओगट्ने (घर्ती भुजेल जनजाति बाहेकका) जाति अहिले पनि त्यही तुलनामा बढ्नु पर्ने थियो । समग्र जनसंख्या बढ्दा उनीहरूको जनसंख्या मात्र नबढ्ने कुरै आउदैन । त्यसैले सबै शिवभक्त घर्ती जाति थिएनन् र होइनन् पनि । यस कुराको थप

पुष्टि भुजेल जातिको वर्तमान जनसङ्ख्याले पनि गर्दछ । जम्मा जनसंख्याको ०.५५ प्रतिशत भुजेलहरूको छ । यो समूह आफ्नो भाषा, संस्कार, परम्पराप्रति अत्यन्त माया र गौरव गर्ने, स्वतन्त्र ऐतिहासिक परम्परा बोकेको र घर्ती भुजेल शब्दलाई नितान्त गौरवका साथ पहिचानको रूपमा लिने समुदाय मात्र हुन् । त्यसैले भुजेल जातिको आफ्नै पहिचान हुँदाहुँदै वि.सं. १९९० को मूलुकी ऐन र १९८२ को दासमोचनका घटनासँग सिंगे भुजेल जातिको पहिचान जोड्नु नितान्त सतही प्रवृत्ति हो । यस जाति अन्तर्गत निम्न थर र उपथरहरू पाइन्छन्

क घर्ती:

मसाल	घौपहरे	अर्घुली र/अर्घौली	दर्लामी
कवाली	कालिकोट्यर/कालिकोटे	अत्रासे	गलामी
सुतपहरे	सिंजापती	बईमा	रामज्याली
बन्ज्याली	भोम्पाल	छुन्तेल रछन्त्याल	रान्गुररेगु
भन्टा	बुलामी	दगामी	पुर्जा
गमल	हुन्ज्याली	लाम्छाने लामिछाने	रावल
गरबुजा	काग्जा	मचालरमसाल	रिजाल
गिअल	काउचा	मसराइगी	सालमी
वाले	काला	पहरेरपहरिया	समे
रोकाररोकाहा	राडखानी	पारे	सरबुजा
पामा	केनो	पाजा	सारु
फुडङ्गा	कोन्सा	फगामी	तालाजी
पहाडे/पहाडिया	थेरेरथेरो	फूकान	सेनरस्यान
उलाबो/उलोइ	टिकेरटिर्ग	सिरसिक	सिन्ज्याली
सवाङ्गी	तिरुकिया	सुरारी	बैन
डाँडाली			

ख) भुजेल:

महिसपरे	निम्मर	सिम्लेरहारला	बगाले
मदनथोकी	साउथोकी	सुब्जा	मनपन्याल
कड्याल	अष्टमु	बुढाथोकी	उमोरा

सम्मेली	घैताने	अर्गेजा	मसाल
थुसिरो•/थुसराब्व	ओनकपरे/ओनथापा	शिवभक्ती	भर्रा
पोखयाली	वलिकपरे/बलिथापा	रग्थके	कान्छोक्या
परस्याली/पर्सेली	पादुमे	गुलम्हेली	बैन
दाउलाडी	गोलोकग्लाम/गोल्कोल्हाम्या	बाचुडे/बाच्योडग्या	खसुड्या
मानपुडे/मानपुड्या	कालिकोट्यार/कालिकोटे	याउरागी	गोलामे
माँथोक्या	कान्छिइया /कान्छिपत्या	परथु•	लामिछाने

ग) निसेल:

कान्छीपरे	घातान	पाखादेरा
बगाले	साउपटी	मसाले
रोक्का	कल्लेबुढा	ओखरबोटे
साउथोकी	पुन, उमोरा	राक्सेबुढा
जेठीपरे		

घ) खवास:

खन	खावा
खुवा	खाण

तनहुँको अध्ययन क्षेत्रमा गरिएको सर्वेक्षणले भुजेलहरूका कति पूर्खाहरू यहाँ बसिसके यकिन गर्न ज्यादै कठिन देखिन्छ । कसैकसैले सात पुस्ता देखि यस क्षेत्रमा बसोबास गरेको बताए पनि धेरै जसोले पुस्तौं पुस्ता यस क्षेत्रमा बसेको तर यति नै पुस्ता भनेर तोकेरै भन्न भने नसकिने बताए । अध्ययन क्षेत्रमा उत्तरदाताहरूले बताए अनुसार कतिले आफ्ना पुर्खाहरू पश्चिमतिरबाट आएको, कतिले भुजीबाट र केहीले निसीतिरबाट आफ्ना पूर्खाहरू आएको बताए । उनीहरूको पूर्खाहरू अत्तासिएर यी भूभागमा आएको हुन सक्ने बताए । यी तथ्यहरूलाई ध्यानमा राख्दा भुजेलहरू प्राचीन समयमै आफ्नोमूलभूमि ढोरपाटन क्षेत्रलाई छाडेर क्रमशः पूर्वतिर बस्ती सदै तनहुँ आइपुगेको अड्कल काट्न सकिन्छ । अध्ययन क्षेत्रमा प्राप्त श्रुतिहरू पनि भुजी निसीसँग नै सम्बन्धित देखिन्छन् । अध्ययन क्षेत्रका श्रोत व्यक्तिहरूलाई भुजेल जातिको उत्पत्तिको बारेमा सोद्धा निम्न श्रुतिगीतहरू बताए ।

“निसीखोला भुजीकोट दर्म्यावेसी
भरपागाम अदेरी खोला पानी पधेरा भन्सा
भई आएको विलिस्य शाखा मनसा
खासभरसाई”

“निसी खोला भुजीकोट, दारपे
बैसी वारपोल गाउँ”

“भुजीखोला वारपाकोट, दर्म्यावैसी
मनाडभोट वारपोल गाउँ, अतस्य गोत्र”

“भुजीखोला भुजी कोट
दारपे बसी बर्पा गाउँ
अतासे गोत्र भुजपत्र खात”

माथि उल्लिखित श्रुति कथनहरूलाई अध्ययन गर्दा सबै श्रुतिहरूमा भुजी तथा निसी क्षेत्रहरू उल्लेख भएको पाइएकाले यिनीहरूका पुर्खा भुजी निसी क्षेत्रबाट नै आएको प्रष्ट हुन्छ । इतिहासको अध्ययनमा बाईसे राज्यको उपपत्तिसँगै घर्ती भुजेलहरूको पराजय भएको पाइएकाले अर्को शक्तिको कब्जामा नपरेका र भाग्न सक्षम भुजेलहरू त्यसै काल क्रममा नै विभिन्न भूभागमा छरिन पुगेका र यसै क्रममा केही भुण्ड तनहुँमा सुरक्षित ठानी बसोबास गरेको हुने प्रबल सम्भावना छ ।

अध्ययन क्षेत्रमा प्रचलित एउटा श्रुति कथाअनुसार लामपुर भुजेल र सजनी भुजेल काली महारानीको दरवारमा जागिर खान्थे । त्यस बेला ठूलो युद्ध पथ्यो। युद्धमा लामो समयसम्म लड्दा पनि अन्त्यमा उनीहरूको हार भयो । फलतः राज्य नै गुम्न पुग्यो । उनीहरू ज्यान जोगाई भाग्न थाले । लामो समयसम्म युद्ध लड्ने क्रममा शत्रुको रगतले भिजेर तरवार उनीहरूको हातमा नै जम्न पुग्यो । त्यसैले उनीहरूको तरवार सहितै ज्यान जोगाएर भागे । ठूलो खाले खोणा वा तरवारलाई वर्तमानमा पनि भुजेली भनेर चिनिन्छ ।

यस्तै अर्का जनश्रुतिअनुसार भुजेलहरू लडाकु र वीर थिए । त्यस बेला सबै जनताहरूलाई दरवारमा बोलाइयो । त्यहाँ सबैलाई गोरखनाथकी जय भन्न लगाइयो तर

भुजेलहरूले भने प्रष्ट उच्चारण गर्न सकेनन् र घोडाको नाथकी जय भन्न पुगे र रिसाएर फेरि उनीहरूलाई शुद्धसँग गोरखनाथ की जय भन्न लगाइयो तर भुजेलहरूले जति प्रयास गरे पनि शुद्धसँग उच्चारण गर्न सकेनन् । फलतः उनीहरूलाई युद्धमा पठाइयो । युद्धमा उनीहरूले वीरतासाथ लडेर ७ राज्य जिते । यसरी गोरखासँग लागेर लड्दा उनीहरूले बक्सिस स्वरूप पाँगे गाली प्राप्त गरे ।

तामो ताई ताबैताउ

फलाम ताई कीट

सातै राज्य जीति आईस्

घर्ती पचहरी कै जीत ।

वर्तमानमा पनि तनहुँका भुजेलहरू आफूलाई घर्ती भनिएमा होच्याएर भनेको ठान्दछन् र भुजेल मात्र भनेर पहिचानमा आउँन रुचाउँदछन् । यसरी हेर्दा कही न कही यहाँका भुजेलहरूको युद्धसँग सम्बन्ध गाँसिएको पाइन्छ । कसै कसैले गोरखनाथ र काली महारानी जस्ता गोर्खासँग सम्बन्धित युद्धहरू लडेको उल्लेख भए पनि भुजेलहरू सेन राजाहरूको पालामा सैनिक सेवामा संलग्न वीर लडाकु थिए भन्ने धारणाहरू राखेको पनि पाइन्छ । इतिहास अस्पष्ट भए पनि भुजेल समुदायमा प्रचलित मौखिक श्रुतिको आधारमा तनहुँका भुजेलहरू कि त आफू पुरानो ढोरपाटन क्षेत्रमा अर्का शक्तिको हस्तक्षेपले ज्यान बचाउन कै लागि यस क्षेत्रमा आइपुगे या त यिनीहरूलाई सैनिकका रूपमा युद्ध लड्नका लागि यी क्षेत्रहरूमा ल्याएर पछि बस्ती विस्तार भए । उपयुक्त स्थलको खोजीमा, भेडा चराउन, आफ्नोबुन्ने पेशा अपनाउन, वा शिकारको खोजीमा यस क्षेत्रमा आएका हुन् भन्ने धारणाहरूलाई पुष्ट गर्ने कुनै पनि प्रमाणहरू वर्तमानमा यस समुदायमा पाउन सकिँदैन । त्यसैले युद्धकै कारण भुजेलहरू तनहुँका यी भूभागहरूमा आफ्ना परम्परागत भूमि ढोरपाटन र आफ्नो जातीय समूहबाट अलग भएर बस्ती विस्तार गर्न पुगेका हुन् भन्न सकिन्छ ।

भुजेल जाति नेपालको आदिवासी जनजातिमा सूचीकृत समूहमध्ये एक सीमान्तीकृत जनजाति हो । त्यसै गरी भुजेल समाज भन्नाले नेपाल अधिराज्यभित्र र नेपाल बाहिरका अन्य कुनै पनि मुलुकमा बसोबास गर्ने भुजेल जातिका मानिस एवम् समुदायलगायत घर्ती, निसेल, खवास, जी.सी., जी. टी., जी. लेख्ने मानिस र समुदाय हो । भुजेल जातिको जनसङ्ख्यामा वास्तविकता पाइँदैन किनभने भुजेलको राज्य खोसिएपश्चात् भुजेलहरूले

गरिखान नपाउने, जे गर्न खोजे पनि भुजेल भनेपछि नदिने कारणले भुजेलहरूले आफ्नो जातीय परिवर्तन गर्न थालेको बुझिएको छ (स्थलगत अध्ययन, २०७७) ।

४.१.३ बसोबास

इतिहासमा भुजेल जातिबारे खासै प्रामाणिक रूपमा उल्लेख नपाइए तापनि ऐतिहासिक सामग्रीका अध्ययनमा यस जातिका पुर्खाहरू राज्य सम्पन्न जाति भएको उल्लेख पाइन्छ । वि.सं ५५३ देखि वि.सं. १३७२ सम्म भुजेलहरूले आफ्नो छुट्टै राज्य सञ्चालन गरेका थिए भने भुजेलहरूका बाइस पुस्ताले ढोरपाटनमा रहेर राज्य सञ्चालन गरेको पाइन्छ (स्थलगत अध्ययन, २०७६) । यसरी हेर्दा भुजेलहरूका पुर्खाहरू राज्य सम्पन्न जाति थिए तर वि.सं. १३७२ मा गलकोट तथा रुकुम राज्यका संस्थापक राजा डुगरसिंह मल्ल समालका सन्तानहरूद्वारा भुजेलहरूको राज्यको अपहरण हुन गई अस्तित्व समाप्त हुन पुगेको थियो (स्थलगत अध्ययन, २०७६) । त्यसपछि भुजेलहरू विभिन्न स्थानमा छरिएर बस्न पुगे ।

४.१.४ प्रमुख थरहरू

भुजेलहरू घर्ती, भुजेल र खवास गरी मुख्य तीन थरमा विभाजित छन् । यी तीन थरभित्र पनि विभिन्न उपथर पाइन्छन् । रेग्मीका उल्लेखअनुसार तनहुँ जिल्लामा भर्रा र घर्ती भुजेलका थरहरूलाई माथि तालिका १.१ : मा दिइएको छ ।

यसरी भुजेल एउटा स्वतन्त्र जातीय समुदाय देखिएको छ । यी भुजेलहरू विभिन्न जिल्लामा छरिएका छन् । यात्रीका उल्लेखअनुसार यिनीहरूको जिल्लागत पहिचानका नमुनालाई तालिका २.२ : मा दिइएको छ । यिनै भुजेलहरूले बोल्ने भाषालाई यहाँ भुजेल भाषा भनिएको छ । यो अध्ययन यसै भुजेल भाषाका नामिक रूपतत्वका वर्णनात्मक अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।

४.१.५ जनसङ्ख्या

२०६८ सालको जनगणनामा भुजेलहरूको कुल जनसङ्ख्या १,१८,६५० रहेको जसमध्ये सहरी क्षेत्रमा १८,६८९ र ग्रामीण क्षेत्रमा ९९,९६१ जनसङ्ख्या छ । यसै गरी भौगोलिक क्षेत्रअनुसार हिमालमा ८९३२, पहाडमा ७९३८१ र तराईमा ३०३३७ जनसङ्ख्या छ भने विकासक्षेत्रअनुसार पूर्वाञ्चलमा ३८,३७५ , मध्यमाञ्चलमा ३९,६२१ , पश्चिमाञ्चलमा ३८,१२७ , मध्य(पश्चिमाञ्चलमा २,२७६ र सुदूर पश्चिमाञ्चलमा २५१ जनसङ्ख्या रहेका छन् । पूर्व क्षेत्रलाई हेर्दा इलामको रोड गाउँपालिकामा भुजेलहरूको सङ्ख्या धेरै देखिन्छ तर

उनीहरू भाषा भने बोल्दैनन् । भुजेल समाज सुनसरी जिल्लाका अध्यक्ष रवि भुजेलको सहायताले रोड गाउँपालिका वडा नं. ३ निवासी बिना भुजेल र चूडामणि भुजेलबाट प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार रोड गाउँपालिकामा जम्मा ६ वटा वडा छन् जसमा वडा नं. ३ मा रहेको कुटिडाँडा, चामेटार, चिन्डेपानी गाउँमा २४० घर भुजेलहरूको रहेको छ तर भाषा भने बोल्दैनन् । रोड गाउँपालिकाभरिमा हेर्ने हो भने जम्मा ३०५ घर भुजेलहरूको रहेको छ । यसरी हेर्दा पूर्वको जिल्लाहरूमध्ये इलाममा भुजेलहरूको सङ्ख्या धेरै देखिन्छ । त्यसै गरी २०५८ सालको जनगणनासँग तुलना गर्दा २०५८ सालमा भुजेलहरूको कुल जनसङ्ख्या १,१७,६४४ रहेको छ । यस जनगणनाले कुल भुजेल जनसङ्ख्याको ९.१ प्रतिशत अर्थात् १०,७३३ ले मात्र भुजेल भाषा बोलेको पाइन्छ ।

४.२ भाषिक परिचय

४.२.१ सामान्य परिचय

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक र बहुधार्मिक मुलुक हो । नेपालमा बसोबास गर्ने आदिवासी जनजातिहरूको आफ्नै किसिमको मौलिक सांस्कृतिक परम्परा र मातृभाषा रहेका हुन्छन् । कुनै पनि जातीय समुदायको पहिचान र उनीहरूको अस्तित्वको परिचय उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाले दिने गर्दछ ।

भुजेल नेपालका १२५ जनजातिमध्येको एक आदिवासी जनजाति र १२३ भाषा मध्येको निकै पुरानो मातृभाषा हो । यो जाति नेपालका पहाड र तराईका लगभग सबै जिल्लामा बसोबास गरेको पाइन्छ । यस बाहेक भारतका पश्चिम बङ्गाल, सिक्किम र उत्तर पूर्वका विभिन्न राज्यहरूमा पनि भुजेलहरू छरिएर रहेका छन् । यसरी छरिएर रहनुमा विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न कारणले ठूलै सङ्ख्याका भुजेलहरूले आफ्नो मूल थलो बाग्लुङको भुजीखोला छोडी आफ्नो संस्कृति र जातिको अस्तित्व जोगाउन नेपाल र नेपाल बाहिरका कुनामा लुकै यसरी छरिएर रहेका हुन् । वि.सं. २०४७ सालमा नेपाल अधिराज्यको जन्म भएपछि अस्तित्व हराउनै लागेको भुजेल र भुजेल भाषालाई संरक्षण र संबर्धन गर्ने प्रयासहरू सुरु भए । नेपाल अधिराज्यको संविधानको, २०४७ का अनुसार, संघसंस्था खोल्ने स्वतन्त्रता पाएपछि विभिन्न जाति जनजातिहरूले आफ्नो जातीय अस्तित्व र पहिचानको लागि भाषा, भेषभूषा, परम्पराको संरक्षण तथा उन्नतिका लागि जातीय संघसंस्था खोल्ने अभियानमा अग्रसर हुन थाले । यसै क्रममा नेपाल अधिराज्यका विभिन्न ठाउँ सुनसरी, मोरङ, धनकुटा, भ्र्पा, सप्तरी, इलाम, कास्की, काठमाडौं आदिमा बस्ने भुजेलहरूले

आआफ्नो ठाउँमा भुजेल समाज सेवा समितिको गठन गर्दै भाषा र भुजेल जातिलाई जोगाउने काम गरेका छन् ।

संसारका विभिन्न भाषा परिवारमध्ये भुजेल भाषा भोटवर्मेली भाषा परिवारअन्तर्गत पर्न भाषा हो । भुजेल जातिले मातृभाषाको रूपमा बोल्ने भाषालाई भुजेल भाषा भनिन्छ । भुजेल भाषालाई भुजेली भाषा पनि भनिन्छ । भुजेलहरूले आफ्नो भाषालाई 'पुख्याल डुर' भन्छन् । यस भाषामा 'पुख' को अर्थ 'टाउको' अथवा 'मुख्य' र 'प्रमुख' हुन्छ भने 'ग्याल' को अर्थ तिब्बती भाषामा जस्तै भुजेल भाषामा पनि 'राजा' हुन्छ । त्यस्तै 'डुर' को अर्थ 'भाषा' वा 'बोली' भन्ने हुन्छ । भुजेल भाषीहरूको पनि आफ्नो छुट्टै थातथलो थियो, जसबाट लखेटिन पुगे जुनकुरा अगाडि नै चर्चा भइसकेको छ । भुजेल भाषाको मूल थलो बाग्लुङ जिल्लाको भुजी उपत्यकालाई मानिन्छ तर पछि भुजेल भाषीहरू तनहुँ, गोरखा, चितवन, नवलपरासीमा पाइने भए पनि भुजेल भाषा बोल्न जान्नेहरूको सबैभन्दा ठूलो सङ्ख्या तनहुँमा नै भेटिन्छ तर भुजेल भाषाको वक्ताहरू एकदमै न्यून सङ्ख्यामा रहेको हुनाले भुजेल भाषा समृद्ध हुन सकेको छैन । नेपालको जनगणना २०६८ अनुसार नेपालको ५७ जिल्लामा १,१८,६५० को सङ्ख्यामा भुजेल जातिले बसोबास गरे पनि ९.२५ प्रतिशतले मात्र भुजेल भाषा बोल्ने गर्दछन् । यस तथ्याङ्कलाई दृष्टिगत गर्दा भुजेल भाषा लोपोन्मुख अवस्थामा रहेको छ । भुजेल भाषा लोप हुनका अनेक कारणहरू छन् । ५४ प्रतिशतभन्दा बढीले भुजेलहरूले नेपाली भाषा ज्यादै राम्ररी बुझ्दछन् भने दुई तिहाइभन्दा बढी बालबालिकाले भुजेल भाषा बोल्न सक्दैनन् । यसरी हेर्दा भुजेल भाषिक समुदाय क्रमशः नेपाली भाषातिर अपसरित हुँदै गएको देखिन्छन् । यस समुदायमा भाषिक पुस्तान्तरणको अवस्था पनि ज्यादै नाजुक छ (भुजेल, २०७२) । चेपाङसँग शब्दगत रूपमा करिब ३४ प्रतिशत समानता राख्ने भुजेल भाषा जानेका आमाबाबुले आफ्ना छोराछोरीलाई भुजेल भाषा बोल्न नसिकाउनु वा सिक्न प्रेरित नगर्नु, वक्ताहरू छरिएर रहनु, भुजेल भाषीमा शिक्षाको अभाव हुनु, वक्ताको सङ्ख्यामा कमी हुनु, सरकारको भाषाप्रति स्पष्ट नीति नहुनुलाई लिन सकिन्छ । त्यसैले यी कार्यहरूलाई मनन गरी यस भाषाको संरक्षण, विकास र प्रवर्धनमा तत्कालै लाग्नु पर्ने देखिन्छ ।

यसरी भाषागत रूपमा घर्ती भुजेलहरू विभिन्न समूहमा विभाजित देखिन्छन् । तनहुँ, गोर्खा र चितवनमा बस्ने भुजेलहरूले वोलिने भाषालाई भुजेल भाषा भनिन्छ । कसै कसैले यस भाषालाई घर्ती भाषा भनेर उल्लेख गरेको पनि पाइन्छ । मध्य नेपालको ढोरपाटन

वरपर बस्ने यस जातिका समूदायले बोलिने भाषालाई खाम भुजेल भनिन्छ । डोल्पा जिल्लाको तारागाउँमा बस्ने घर्तीहरूले बोल्ने भाषा काइके हो । भने अन्य भूभागमा बस्ने यस जातिको ठूलो संख्या नेपाली भाषालाई नै मातृभाषाको रूपमा अपनाउने गर्दछन्

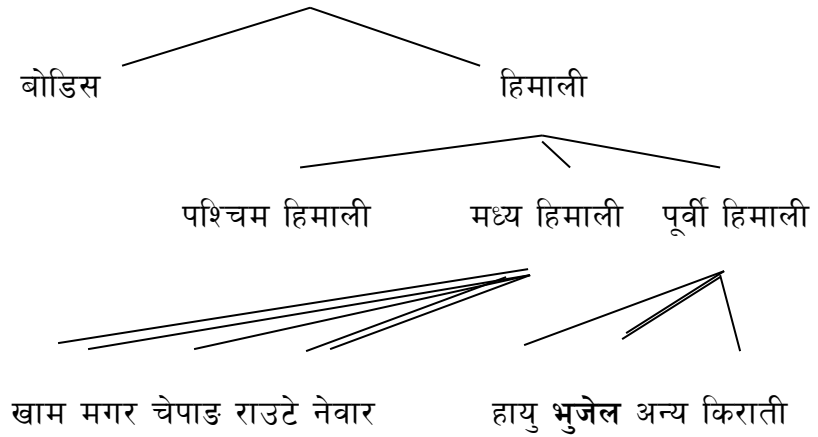
४.२.२ वक्तासङ्ख्या

वि.सं. २०६८ को जनगणनामा भुजेल जम्मा १,१८,६५० भए तापनि जम्मा २१,७१५ ले मात्र मातृभाषाका रूपमा प्रयोगमा ल्याउने गरेको पाइन्छ, जसमा १०,३५८ जना पुरुषले र ११,३५७ जना महिलाले मातृभाषा प्रयोग गर्छन् । त्यसै गरी २१,१७५ भाषा बोल्ने भुजेलहरूमध्ये १,५१६ सहरका र बाँकी २०,१९९ ग्रामीण इलाकाका छन् । यसै गरी हिमालमा ३१३, पहाडमा ४८८५ र तराईमा १६५१७ छन् । विकासक्षेत्रका आधारमा पूर्वाञ्चलमा १७,८५९ मध्यमाञ्चलमा ६७८, पश्चिमाञ्चलमा ३१४०, मध्यपश्चिमाञ्चलमा कोही पनि नभएको तथा सुदुर पश्चिमाञ्चलमा ३८ जना मात्र रहेको पाइन्छ (भुजेल, २०७२ पृ. ५३) । समग्रमा धेरैजसो भुजेलहरूले नेपाली भाषा वा आफू बसोबास गरेको समाजको भाषा नै बोल्ने भएकाले आफ्नो मातृभाषा बोल्ने भुजेलहरूको सङ्ख्या कम भएको देखिन्छ । तनहुँका भुजेलहरूमा मात्र भाषा, संस्कार, संस्कृति बाँचेको देखिन्छ (भुजेल, २०७२, पृ. ५४) ।

४.२.३ नेपालका भाषापरिवार र भुजेल भाषा

नेपालमा बोलिने विभिन्न भाषाहरूमध्ये भुजेल भाषा पनि एक भाषा हो । नेपालको संविधानमा भुजेल भाषालाई पनि राष्ट्रभाषाको मान्यता दिइएको छ । संसारका विविध भाषा परिवारमध्ये नेपालमा भारोपेली, भोटबर्मेली, आग्नेली, द्रविडेली र एकल गरी पाँच भाषा परिवारका १२३ भाषाहरू बोलिन्छन् जसमध्ये भुजेल भाषा भोटबर्मेली भाषा परिवारभित्रको एक भाषाको रूपमा रहेको छ । २०६८ का जनगणनाअनुसार नेपालका भाषाहरूमा भुजेल चौबीसौँ स्थानमा पर्दछ । यो भोटबर्मेली परिवारमा पर्दछ । यस परिवारमा भुजेल भाषाको स्थानलाई आरेख ४.१ मा दिइएको छ ।

आरेख ४.१ : भोटबर्मेली परिवारमा भुजेल भाषाको स्थान

(रेग्मी, २०११, पृ. २)

४.२.४ भाषिक विशेषताहरू

भुजेलहरू सीमित नै भए पनि नेपालका अन्य जनजातिको जस्तै भुजेल जातिको पनि आफ्नो भाषा र अस्तित्व भएकाले यसका केही विशेषताहरू रहेका छन् जसलाई निम्नअनुसार हेर्न सकिन्छ :

- (क) यस भाषामा छवटा स्वर वर्ण र एकतीसवटा व्यञ्जन वर्णहरू पाइन्छन् ।
- (ख) घोष महाप्राण वर्णनात्मक छ ।
- (ग) यस भाषामा चारवटा नासिक्य स्वर पनि छन् ।
- (घ) आफ्नै प्रकारको अक्षर व्यवस्था छ । (स्रोत: भुजेल, २०६२, पृ १२)
- (ङ) यो जटिल सार्वनामिक भाषा हो ।
- (च) यस भाषामा तीन वचन : एकवचन, दुईवचन र बहुवचन मात्र होइन, समावेशी र असमावेश पुरुषवाचक सर्वनामको व्यवस्था छ ।
- (छ) यस भाषामा तीन काल : अभूत, भूत र पूर्ण भूत साथै पक्षहरू सामान्य, पूर्ण र अपूर्ण रहेका छन् ।
- (ज) कर्मवाच्यको व्यवस्था यस भाषामा छैन ।
- (झ) सामान्य पदक्रममा कर्ताकर्मक्रिया आउँछन् । विशेष अर्थका लागि यस सामान्य पदक्रममा विचलन आउन सक्छ ।
- (ञ) अन्य तिब्बतबर्मेली भाषामा जस्तै सन्दर्भ विशेषका आधारमा एउटै पदावलीको पनि विभिन्न अर्थ हुन सक्छ ।

- (ट) यहाँ लिङ्ग अर्थगत आधारमा मात्र छ र व्याकरणात्मक रूपमा छैन ।
- (ठ) वचनका आधारमा उद्देश्य र क्रियाको बीचमा मेल पाइन्छ ।
- (ड) यस भाषाको सबैभन्दा महत्वपूर्ण विशेषता भनेको सकर्मक क्रियावदको अकरण, अकर्मक क्रियापदको अकरणबाट प्रष्ट रूपमा छुट्टिन्छ । त्यस्तै हरेक क्रियापद सकर्मक हो कि अकर्मक हो भन्ने कुरा क्रियापदको रूपव्यवस्था हेर्दा प्रष्ट हुन्छ ।
- (ढ) प्रेरणार्थक क्रियाको व्यवस्था रूपतात्विक छ ।
- (ण) प्रयोग र सन्दर्भका आधारमा भाषाको प्रयोग विभिन्न रूपमा हुन्छ ।

४.२.५ लिपि र वर्णमाला

कुनै पनि जातीय समुदायको पहिचान र उनीहरूको अस्तित्व र परिचय उनीहरूले प्रयोग गर्ने भाषाले दिने गर्दछ । लिपि र वर्णहरूले नै भाषालाई पूर्णता दिने गर्दछ । भुजेल भाषाको आफ्नो लिपि नहुँदा यसलाई देवनागरी लिपिका सहायताले व्यक्त गर्ने गरिन्छ । भुजेल भाषाका छवटा स्वरवर्ण र एकतिसवटा व्यञ्जन वर्णहरू रहेका छन् (रेग्मी, २०६८) ।

४.२.६ भाषिकाहरू

भौगोलिक दूरी, सामाजिक तथा साँस्कृतिक वातावरण र समयको लामो अन्तराल आदि विविध कारणहरूले गर्दा जन्मने एउटै भाषाका अनेकौँ सामाजिक तथा क्षेत्रीय विभेदहरूलाई भाषिका भनिन्छ । भुजेल भाषामा पनि विभिन्न भाषिकाहरू हुने गर्दछ (रेग्मी, २०६८) जसलाई यस तालिकाद्वारा देखाउन सकिन्छ ।

तालिका नं. ४.२

भुजेल भाषाका भाषिकाहरू

भाषिका	गाउँ	वडा	साविक गाउँ विकास समिति	जिल्ला
मूल भाषिका	कुलमुन	६	देउराली	तनहुँ
दक्षिणपूर्वी	चनौटे	९	चण्डीभन्ज्याङ	चितवन
उत्तरपश्चिमी	बानियाटार	१	घाँसीकुवा	तनहुँ
पश्चिमदक्षिणी	ढोडेनी	३	गैडाकोट	नवलपरासी
उत्तरी	आँदीमूल	१ र ८	आँबुखैरेनी, बन्दीपुर र गाईखुर	तनहुँ र गोरखा

(स्रोत: रेग्मी, २०६८, पृ. ५)

४.३ निष्कर्ष

यस अध्यायमा भुजेलको जातिभाषिक परिचय दिइएको छ । भुजी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने जनसमूहलाई नै भुजेल भनेर उल्लेख गरेको पाइन्छ । बाग्लुङको ढोरपाटन क्षेत्रका वरपरका मानिसहरूले भोजपत्रका बोक्राको कपडा बनाएर लगाउने भएकाले पनि भुजेल

भन्न थालिएको पनि भनिन्छ । यस क्षेत्रमा प्रशस्त मात्रामा भोजपत्रको जङ्गल भएकोले भुजी, खोलाको नाम भुजी खोला र बासिन्दालाई भुजेल भनिएको हो । यस क्षेत्रलाई भुजेलको राज्य नै भनिएको पाइन्छ । भुजेललाई घर्ती र खवास भनेर पनि चिनिन्छ । भुजेल जाति नेपालको आदिवासी जनजातिमा सूचीकृत समूहमध्ये एक सीमान्तीकृत जनजाति हो । वि.सं ५५३ देखि वि.सं. १३७२ सम्म भुजेलहरूले आफ्नो छुट्टै राज्य सञ्चालन गरेका थिए भने भुजेलहरूका बाइस पुस्ताले ढोरपाटनमा रहेर राज्य सञ्चालन गरेको पाइन्छ (स्थलगत अध्ययन, २०७६) । यसरी हेर्दा भुजेलहरूका पुर्खाहरू राज्य सम्पन्न जाति थिए तर वि.सं. १३७२ मा गलकोट तथा रुकुम राज्यका संस्थापक राजा डुगरसिंह मल्ल समालका सन्तानहरूद्वारा भुजेलहरूको राज्यको अपहरण हुन गई अस्तित्व समाप्त हुन पुगेको थियो (स्थलगत अध्ययन, २०७६) । त्यसपछि भुजेलहरू विभिन्न स्थानमा छरिएर बस्न पुगे । भुजेलहरू घर्ती, भुजेल र खवास गरी मुख्य तीन थरमा विभाजित छन् । यी तीन थरभित्र पनि विभिन्न उपथर पाइन्छन् । यसरी भुजेल एउटा स्वतन्त्र जातीय समुदाय देखिएको छ । यी भुजेलहरू विभिन्न जिल्लामा छरिएका छन् । यस जनगणनाले कुल भुजेल जनसङ्ख्याको ९.१ प्रतिशत अर्थात् १०,७३३ ले मात्र भुजेल भाषा बोलेको पाइन्छ,

भुजेल नेपालका १२५ जनजातिमध्येको एक आदिवासी जनजाति र १२३ भाषा मध्येको निकै पुरानो मातृभाषा हो । यो जाति नेपालका पहाड र तराईका लगभग सबै जिल्लामा बसोबास गरेको पाइन्छ । यस बाहेक भारतका पश्चिम बङ्गाल, सिक्किम र उत्तर पूर्वका विभिन्न राज्यहरूमा पनि भुजेलहरू छरिएर रहेका छन् । यसरी छरिएर रहनुमा विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न कारणले ठूलै सङ्ख्याका भुजेलहरूले आफ्नो मूल थलो बाग्लुङको भुजीखोला छोडी आफ्नो संस्कृति र जातिको अस्तित्व जोगाउन नेपाल र नेपाल बाहिरका कुनामा लुक्दै यसरी छरिएर रहेका हुन् ।

संसारका विभिन्न भाषा परिवारमध्ये भुजेल भाषा भोटवर्मेली भाषा परिवारअन्तर्गत पर्ने भाषा हो । भुजेल जातिले मातृभाषाको रूपमा बोल्ने भाषालाई भुजेल भाषा भनिन्छ । भुजेल भाषालाई भुजेली भाषा पनि भनिन्छ । भुजेलहरूले आफ्नो भाषालाई 'पुख्याल डुर' भन्छन् । भुजेल भाषाको वक्ताहरू एकदमै न्यून सङ्ख्यामा रहेको हुनाले भुजेल भाषा समृद्ध हुन सकेको छैन । नेपालको जनगणना २०६८ अनुसार नेपालको ५७ जिल्लामा १,१८,६५० को सङ्ख्यामा भुजेल जातिले बसोबास गरे पनि ९.२५ प्रतिशतले मात्र भुजेल भाषा बोल्ने गर्दछन् । यस तथ्याङ्कलाई दृष्टिगत गर्दा भुजेल भाषा लोपोन्मुख अवस्थामा रहेको छ । भुजेल

भाषा लोप हुनका अनेक कारणहरू छन् । वि.सं. २०६८ को जनगणनामा भुजेल जम्मा १,१८,६५० भए तापनि जम्मा २१,७१५ ले मात्र मातृभाषाका रूपमा प्रयोगमा ल्याउने गरेको पाइन्छ जसमा १०,३५८ जना पुरुषले र ११,३५७ जना महिलाले मातृभाषा प्रयोग गर्छन् ।

संसारका विविध भाषा परिवारमध्ये नेपालमा भारोपेली, भोटवर्मेली, आग्नेली, द्रविडेली र एकल गरी पाँच भाषा परिवारका १२३ भाषाहरू बोलिन्छन् जसमध्ये भुजेल भाषा भोटवर्मेली भाषा परिवारभित्रको एक भाषाको रूपमा रहेको छ । २०६८ का जनगणनाअनुसार नेपालका भाषाहरूमा भुजेल चौबीसौं स्थानमा पर्दछ । यो भोटवर्मेली परिवारमा पर्दछ ।

लिपि र वर्णहरूले नै भाषालाई पूर्णता दिने गर्दछन् । भुजेल भाषाको आफ्नो लिपि नहुँदा यसलाई देवनागरी लिपिका सहायताले व्यक्त गर्ने गरिन्छ । भुजेल भाषाका छवटा स्वरवर्ण र एकतीसवटा व्यञ्जन वर्णहरू रहेका छन् ।

भुजेल भाषामा पनि विभिन्न भाषिकाहरू हुने गर्दछन् ।

अध्याय पाँच :

नेपाली र भुजेलका व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेक

५.१ विषय प्रवेश

नेपाली भारोपेली परिवारको भाषा हो भने भुजेल भोटचिनिया परिवारको भाषा हो । यी दुवै भिन्न भिन्न परिवारका भाषा भएकाले यिनीहरूका संरचनामा व्यतिरेक हुनु स्वाभाविक हुन्छ । यस्ता व्याकरणिक कोटिहरूमा पाइएका व्यतिरेकहरूलाई यहाँ नामिक र क्रियात्मक कोटिहरूमा वर्गीकरण गरी देखाइएको छ ।

५.२ नामिक व्याकरणिक कोटिहरू

यस उपशीर्षकअन्तर्गत नेपाली र भुजेल भाषाका नाम, सर्वनाम तथा विशेषणका व्याकरणिक कोटिहरूमा पाइएका व्यतिरेकको अध्ययन गरिएको छ । तिनीहरूमा लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, कोटिकर र कारकविभक्ति पर्दछन् ।

५.२.१ नामका व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेक

यस उपशीर्षकअन्तर्गत नेपाली र भुजेल भाषाका नामका व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

५.२.१.१ लिङ्ग

लिङ्ग नामिकबाट सङ्केतित व्यक्ति वा वस्तुको भालेपोथी छुट्याउने व्याकरणिक कोटि हो । नेपाली नामिकमध्ये मानवीय नाम र केही विशेषणमा लिङ्गभेद पाइन्छ; जस्तै :

(१) नेपाली

पुंलिङ्ग	- स्त्रीलिङ्ग
क. काका	- काकी
ख. छोरो	- छोरी
ग. भतिज	- भतिजी
घ. नाति	- नातिनी
ङ. भुजेल	- भुजेलनी
च. देवर	- देवरानी
छ. सेर्पा	- सेर्पेनी
ज. थापा	- थपिनी

यसरी नेपाली भाषामा ई, आनी, इनी, एनी, नी प्रत्ययहरूले स्त्रीलिङ्ग जनाएको पाइन्छ तर तल (२) का भुजेल शब्दहरूमा यस्तो लैङ्गिक भिन्नता नपाइएर शब्दका स्तरमा मात्र पुंलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग भेद पाइन्छ । यसलाई लिङ्ग नभनेर पुरुष र स्त्रीभेद भन्न सकिन्छ ।

(२) भुजेल

पुरुष			- स्त्री
क. चो	“छोरो”	- मोम्चोचो	“छोरी”
ख. पुलोम्	“नाति”	- मोम्	“नातिनी”
ग. तो	“बाजे”	- आइ	“बज्यै”

५.२.१.२ वचन

वचन नामबाट सङ्केतित व्यक्ति वा वस्तुको सङ्ख्या छुट्याउने व्याकरणिक कोटि हो । नेपालीमा एकवचन र बहुवचन पाइन्छन् । बहुवचनका लागि हरू प्रत्यय लाग्दछ तर ओकारान्त शब्द छ भने त्यो आकारान्त हुन्छ र हरू प्रत्यय जोडिन्छ जस्तै :

(३) नेपाली

एकवचन	- बहुवचन
क. काका	- काकाहरू
ख. साथी	- साथीहरू
ग. केटो	- केटाहरू

यसका विपरीत भुजेल भाषाका नाममा एकवचन, द्विवचन र बहुवचन किसिमको व्यवस्था पाइन्छ । द्विवचनका लागि *निस्* प्रत्यय लागेको हुन्छ भने बहुवचनका लागि चाहिं *लम्* लागेको हुन्छ; जस्तै :

(४) भुजेल

एकवचन	- द्विवचन	- बहुवचन
क. थिती	“केटी”- थितिनिस् “केटीहरू”- थितिलम् “केटीहरू (दुईभन्दा बढी)”	
ख. कुय	“कुकुर”- कुयनिस् “कुकुरहरू”- कुयलम् “कुकुरहरू (दुईभन्दा बढी)”	
ग. योत्लम्	“बन्चरो”-योत्निस् “बन्चराहरू”-योत्लम् “बन्चराहरू (दुईभन्दा बढी)”	

५.२.१.३ आदर

नेपालीका ओकारान्त नाममा आदर जनाउँदा आकारान्त हुन्छ, अन्य शब्द आफैले आदर बुझाउँछन्; जस्तै :

(५) नेपाली

क.केटो - केटा : मध्यम आदर

ख.जेठो - जेठा : आदर

ग.बुवा : शब्दगत आदर

घ.दाजु : शब्दगत आदर

यसका विपरीत भुजेल भाषामा चाहिँ विशेष आदर वा नम्रता देखाउँदा *म्य* लागेको पाइन्छ; जस्तै :

(६) भुजेल

क.तोह “हजुर बुवा” : सामान्य आदर - तोहम्य “हजुर बुवा” : विशेष आदर

ख..आइ “हजुर आमा” : सामान्य आदर - आइम्य “हजुर आमा” : विशेष आदर

ग..कामा “भाउजू” : सामान्य आदर - कामाम्य “भाउजू” : विशेष आदर

५.२.१.४ कोटिकर

कोटिकर भनेको नामले सङ्केत गर्ने व्यक्ति वा वस्तुको एकाइ जनाउन सङ्ख्यावाचक शब्द र नामका बीचमा आउने एकाइ हो । नेपालीमा मानवीय र मानवेतर कोटिकरका साथै अन्य परिमाणवाचक शब्दले कोटिकरको काम गर्दछन्; जस्तै :

(७) नेपाली

क.एकजना केटो - तीनजना केटाहरू : मानवीय कोटिकर

ख.एकवटा गाई- तीनवटा ढुङ्गा : मानवेतर कोटिकर

ग.चार चोइली भात- एक घना बाँस : मुक्त शब्द (अर्धकोटिकर)

भुजेलमा पनि नेपालीमा जस्तै मानवीय र मानवेतर कोटिकरका साथै अर्धकोटिकर पनि पाइन्छन् । यस भाषामा मानवीय कोटिकरका रूपमा *बोन्* र मानवेतर कोटिकरमा *ज्यो* आएका पाइन्छन् । अन्य कोटिकरहरू नेपालीबाट आगन्तुक देखिन्छन्; जस्तै :

(८) भुजेल

क. आत्वोन् बुथा “एकजना बूढो मान्छे” : मानवीय कोटिकर

ख. सुम्बोन् बुथाबुथी “तीनजना बूढाबूढी ” : मानवीय कोटिकर

ग. निस्ज्यो कुय् “दुईवटा कुकुर” : मानवेतर कोटिकर

घ. आत् थोपा साती “एक थोपा तेल” : मानवेतर अर्धकोटिकर

ङ. आत् थोपा न्याम्याउ “एक थोपा रक्सी” : मानवेतर अर्धकोटिकर

च. निस् चोइली आम् “दुई चोइली भात” : मानवेतर अर्धकोटिकर

५.२.१.५ कारकविभक्ति

वाक्यमा क्रिया सम्पादन गर्न व्याकरणिक कार्य गर्ने व्याकरणिक कोटिलाई कारक भनिन्छ । नेपाली र भुजेल दुवै भाषामा कारकको निर्धारण विभक्तिचिन्हहरूले गर्दछन् तर दुवै भाषाका कारकीय व्यवस्थामा भिन्नता छ । नेपालीमा निरपेक्षक, साधककर्तृक, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, सम्बन्ध र अधिकरण कारक पाइन्छन् भने भुजेल भाषामा यीभन्दा बढी कारक पाइएका छन् । यहाँ नेपाली र भुजेल दुवै भाषाका कारकहरूका उदाहरणहरू दिइएका छन् ।

५.२.१.५.१ निरपेक्ष कारक

नेपाली भाषामा अकर्मक क्रियाको कर्ता र अभूतकालिक सकर्मक क्रियाको कर्तामा कुनै विभक्ति लाग्दैन भुजेल भाषामा अकर्मक क्रियाको कर्ता र जुनसुकै कालका सकर्मक क्रियाका कर्ममा विभक्ति लाग्दैन । यसलाई निरपेक्ष कारक भनिन्छ; जस्तै :

(९) क. डा क्राप्पालुङ् ।

नेपाली : “म रोएँ ।”

ख. डाइ रु सातालुङ् ।

नेपाली : “मैले सर्पलाई मारें ।”

माथि (९क) मा भुजेल भाषाका अकर्मक क्रियाको कर्ता र (९ख) मा सकर्मक क्रियाका कर्ममा कुनै विभक्ति देखिँदैन तर नेपालीमा सजीव कर्म जनाउँदा त्यसमा लाई विभक्ति लागेको छ ।

५.२.१.५.२ साधककर्तृक कारक

करण कारकको विभक्ति नै कर्तामा पनि लागेको छ भने त्यसलाई साधककर्तृक कारक भनिन्छ । नेपाली भाषामा सकर्मक भूतकालिक क्रियाको कर्तामा ले विभक्ति लागेको पाइन्छ तर भुजेल भाषामा जुनसुकै कालका सकर्मक क्रियाको कर्तामा इ विभक्ति लाग्दछ; जस्तै :

(१०) क. रामी बेराओ सात्लाकाल् ।

नेपाली : “रामले बिरालो मारिसक्यो ।”

ख. थितिइ हु सात्ता ।

नेपाली :“केटी सर्प माछे ।”

माथि (१०क) मा नेपाली र भुजेल भाषाका सकर्मक भूतकालिक क्रियाको नेपाली कर्तामा साधककर्तृक ले विभक्ति लागेको छ, (१०ख) मा सकर्मक क्रियाका भूतकालिक क्रियाका कर्तामा कुनै विभक्ति लागेको छैन तर भुजेल भाषाका सबै कालका सकर्मक क्रियाका कर्तामा इ विभक्ति लागेको पाइन्छ ।

५.२.१.५.३ करण कारक

क्रिया सम्पादनमा प्रयोग हुने साधन वा माध्यम जनाउने कारकलाई करण कारक भनिन्छ । भुजेल भाषामा यसका लागि इ विभक्ति लागेको पाइन्छ ; जस्तै :

(११)क. नाइइ योत्इ सिइ खाम्तेआलुइ ।

नेपाली :“तैले बन्चराले रुख काटिस् ।”

ख. डाइ कलमइ चिथी लेखालुइ ।

नेपाली :“मैले कलमले चिठी लेखें ।”

यहाँका (११क.) मा भुजेल भाषाका वाक्यमा योत्इ “बन्चरो” र (११ख) कलमइ, “कलमले” दुवै करण कारकमा विभक्ति लागेको पाइन्छ ।

५.२.१.५.४ सम्प्रदान कारक

क्रिया सम्पादनमा प्रयोग हुने नामिकबाट बुझिने लाभक वा प्रापकलाई सम्प्रदान कारक भनिन्छ । भुजेल भाषामा यसका लागि काय् वभक्ति लागेको पाइन्छ ; जस्तै :

(१२)क. डाकाय् योइकाय् लाग्आल् ।

नेपाली :“मलाई भोक लाग्यो ।”

ख. डाइ चोकाय् लेतो बयालुइ ।

नेपाली :“मैले छोरालाई पैसा दिएँ ।”

ग. डाइ राम्काय् चिथी लेखालुइ ।

नेपाली :“मैले रामलाई चिठी लेखें ।”

यहाँका (१२क.) मा भुजेल भाषाका वाक्यमा डा “म”, (१२ख) चो .“छोरो” दुवै प्रापक भएकाले सम्प्रदान कारकमा विभक्ति लिएर आएको पाइन्छ ।

५.२.१.५.५ अपादान कारक

क्रियाबाट कुनै वस्तुको विच्छेदन जनाउने नामकलाई अपादान कारक भनिन्छ ।
नेपालीमा निरन्तरता बुझाउँदा देखि र विच्छेदन बुझाउँदा बाट विभक्ति लागेको पाइन्छ भने
भुजेल भाषामा यी दुवै अवस्थाका लागि ल्याम् एउटै विभक्ति लागेको पाइन्छ ; जस्तै :

(१३)क. सिङ्ल्याम् मात् क्लवाल् ।

नेपाली :“रूखबाट आँप खस्यो ।”

ख. डा किम्ल्याम् लेतो वाङ्आल् ।

नेपाली :“म घरदेखि आएँ ।”

यहाँका (१३क.) मा नेपाली र भुजेल दुवै भाषाका वाक्यमा विच्छेद जनाउँदा ल्याम्
“बाट” आएको छ तर (१३ख) मा नेपालीमा निरन्तरता बुझाउँदा देखि तर भुजेल भाषामा
ल्याम् नै आएको पाइन्छ ।

५.२.१.५.६ सम्बन्ध कारक

एउटा नाम पदसँग अर्का नाम पदको सम्बन्ध जनाउन नेपालीमा को/की/का
विभक्ति लागेका देखिन्छन् तर भुजेल भाषामा सबै अवस्थाका लागि कोय् एउटै विभक्ति
लागेको पाइन्छ ; जस्तै :

(१४)क. राम्कोय् हउ गालो मुना ।

नेपाली :“रामको /रामकी भाइ/बहिनी कालो/काली छ /छे ।”

ख. द्यो राङ्कोय् मकैहाङ् युक् लाग्ना ।

नेपाली :“त्यस बारीका मकैमा बाँदर लाग्दछ ।”

यहाँका (१४क.) मा नेपालीमा लिङ्गानुसार सम्बन्ध विभक्तिमा भिन्नता छ तर भुजेल
भाषाका जुन लिङ्गको सम्बन्ध भए पनि एउटै कोय् आएको छ ।

५.२.१.५.७ सहार्थक कारक

कुनै नामसँग अर्का नामले पनि सँगै कार्य गर्ने भन्ने जनाउन नेपालीमा सँग/साथ
नामयोगी लागेका देखिन्छन् तर भुजेल भाषामा यसका लागि कुस् भन्ने विभक्ति नै लागेको
पाइन्छ ; जस्तै :

(१५)क. डाकाय् कुक्कुस् राहेनाङ् ।

नेपाली :“मलाई कुकुरसँग डा लाग्छ ।”

ख. डा राम्कुस् किङ् आल्नाङ् ।

नेपाली :“ म रामसँग घर गएँ ।”

५.२.१.५.८ अधिकरण कारक

कुनै नामको आधार कार्य गर्ने भन्ने जनाउन अधिकरण कारकका लागि भुजेल भाषामा हाङ् भन्ने विभक्ति नै लागेको पाइन्छ ; जस्तै :

(१६)क. द्यो किम्हाङ् मुना ।

नेपाली :“ऊ घरमा छ ।”

ख. द्यो राङ्हाङ् मकै लगैना ।

नेपाली :“ त्यस बारीमा मकै लगाइन्छ ।”

५.२.१.५.९ दिशार्थक कारक

भुजेल भाषामा कुनै नाम रहेको दिशा जनाउने कारकलाई दिशार्थक कारक भनिन्छ । नेपालीमा तिर नामयोगीबाट यो अर्थ बुझाइन्छ भने भुजेलमा कत् विभक्ति नै लागेको पाइन्छ ; जस्तै :

(१७)क. द्यो फुङ्कत् आलाल् ।

नेपाली :“ऊ वनतिर गयो।”

ख. सिङ्गी भिरकत् तानाल् ।

नेपाली :“रुखले भीरतिर तान्यो ।”

५.२.१.५.१० अन्तरबोधक कारक

भुजेल भाषामा कुनै नामबाट सङ्केतित व्यक्ति वा वस्तु कुनै स्थानभित्र छ भन्ने बुझाउन प्रयोग गरिने कारकलाई अन्तरबोधक कारक भनिन्छ । नेपालीमा भित्र नामयोगीबाट यो अर्थ बुझाइन्छ भने भुजेलमा ताय् विभक्ति नै लागेको पाइन्छ ; जस्तै :

(१८) द्यो किम्ताय् मुना ।

नेपाली :“ऊ घरभित्र छ ।”

५.२.१.५.११ सादृश्यबोधक कारक

नेपालीमा जस्तै नामयोगीबाट बुझाइने अर्थका लागि भुजेल भाषामा ब्हान् विभक्ति नै लागेको पाइन्छ ; जस्तै :

(१९) द्यो भेँडा ब्हान् मुना ।

नेपाली :“त्यो भेडाजस्तै छ ।”

संक्षेपमा नेपाली र भुजेल भाषाका कारकहरूलाई तालिका ४.५ मा तुलनाका लागि प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका ५.१: नेपाली र भुजेल भाषाका कारकको तुलनात्मक सूची

कारक	नेपाली	भुजेल
निरपेक्षक	अकर्मक क्रियाको कर्ता र सकर्मक क्रियाको निर्जीव कर्ममा	अकर्मक क्रियाको कर्ता र सकर्मक क्रियाको सजीव निर्जीव दुवै कर्ममा
साधककर्तृक	सकर्मक भूतकालिक क्रियाको कर्तामा मात्र	सकर्मक क्रियाको कर्तामा
करण	ले, बाट दुई विभक्ति	एउटै विभक्ति
सम्प्रदान	प्रापक नाममा	प्रापक नाममा
अपादान	देखि, बाट दुई विभक्ति	एउटै विभक्ति
सम्बन्ध	भेद्यका लिङ्ग र वचनअनुसार विभक्ति	एउटै विभक्ति
सहार्थक	नामयोगीबाट	विभक्तिबाट
अधिकरण	एउटै विभक्ति	एउटै विभक्ति
दिशार्थक	नामयोगीबाट	विभक्तिबाट
अन्तरबोधक	नामयोगीबाट	विभक्तिबाट
सादृश्यबोधक	नामयोगीबाट	विभक्तिबाट

(स्रोत : रेग्मी, सन् २०११, पृ. ४३)

५.२.२ सर्वनामका व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेक

यस उपशीर्षकअन्तर्गत नेपाली र भुजेल भाषाका सर्वनामका व्याकरणिक कोटिहरूको अध्ययन गरिएको छ । भुजेल भाषामा निम्नलिखित किसिमका सर्वनाम पाइएका छन्

- पुरुषवाचक,
- दर्शक,
- प्रश्नवाचक,
- आत्मवाचक र
- पारस्परिक ।

५.२.२.१ पुरुषवाचक सर्वनाम

कथन वा संवादमा सहभागिता जनाउने सर्वनामलाई पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ । यस भाषामा मुक्त र बद्ध गरी दुई किसिमका सर्वनाम पाइन्छन् ।

५.२.२.१.१ मुक्त सर्वनाम

जुन सर्वनामको स्वतन्त्र प्रयोग हुन्छ त्यसलाई मुक्त सर्वनाम भनिन्छ । यस किसिमका सर्वनामलाई तालिका ५.२ : मा देखाइएको छ ।

तालिका ५.२ : पुरुषवाचक मुक्त सर्वनामहरू

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम	डा	डिची	डि
द्वितीय	नाड्	निडिज्	निड्
तृतीय	इ	इनिस्	इलम्

(स्रोत : रेग्मी, सन् २०११ : ५९)

५.२.२.१.२ बद्ध सर्वनाम

जुन सर्वनामको स्वतन्त्र प्रयोग हुन सक्दैन र अर्का शब्द वा रूपसँग जोडिएर मात्र आउँछ त्यसलाई बद्ध सर्वनाम भनिन्छ । यस किसिमका सर्वनामहरू क्रियापदमा जोडिएर आउँछन् । यिनीहरूलाई तालिका ५.३ : मा दिइएको छ ।

तालिका ५.३ बद्ध सर्वनामहरू

पुरुष	प्रथम	द्वितीय	अन्य
एकवचन	इ	ते	
द्विवचन(समावेशी)	तच्		
द्विवचन (असमावेशी)	इच्	तेज्	च्
बहुवचन (समावेशी)	तइ		
बहुवचन (असमावेशी)	इइ	तेइ	इ

नेपालीमा बद्ध सर्वनामहरू छैनन् । त्यसले गर्दा भुजेल वक्ताहरूले क्रियापदमा त्रुटि गर्दछन् ।

५.२.२.२ दर्शक सर्वनाम

कुनै व्यक्ति वा वस्तुलाई यो वा त्यो भनेर देखाउने सर्वनामलाई दर्शक सर्वनाम भनिन्छ । भुजेल भाषामा तीन किसिमका दर्शक सर्वनाम पाइएका छन् : निकटवर्ती, दूरवर्ती र सुदूरवर्ती ।

५.२.२.२.१ निकटवर्ती

यस सर्वनामले वक्ताका नजिकै रहेको व्यक्ति वा वस्तुलाई बुझाउँछ; जस्तै : इ “यो ।”

५.२.२.२.२ दूरवर्ती

यस सर्वनामले वक्ताभन्दा केही टाढा रहेको व्यक्ति वा वस्तुलाई बुझाउँछ; जस्तै :
उ “त्यो ।”

२.२.२.३ सुदूरवर्ती

यस सर्वनामले वक्ताभन्दा निकै टाढा रहेको व्यक्ति वा वस्तुलाई बुझाउँछ; जस्तै :
घो “त्यो ।”

नेपाली भाषामा भुजेल भाषाका जस्ता सुदूरवर्ती सर्वनाम छैनन् ।

५.२.२.३ प्रश्नवाचक सर्वनाम

कुनै व्यक्ति वा वस्तुका सम्बन्धमा जिज्ञासा राखेर सोधिने सर्वनामलाई प्रश्नवाचक सर्वनाम भनिन्छ । नेपाली भाषामा जस्तै जुजेल भाषामा पनि मानवीय र मानवेतर प्रश्नवाचक सर्वनामहरू पाइएका छन्; जस्तै : दो “को” र सु : घो “को”

५.२.२.४ आत्मवाचक सर्वनाम

भुजेल भाषामा आत्मवाचक सर्वनाम स्वतन्त्र रूप नभई बद्ध सर्वनाम भएर आउँछ । यो सर्वनाममा काय्ला प्रत्यय जोडिएर आएको पाइन्छ; जस्तै :

(२०) डाकाय्ला ।

नेपाली : “म आफैं ।”

संक्षेपमा आत्मवाचक सर्वनामलाई तालिका ५.४ : मा दिइएको छ ।

तालिका ५.४ : आत्मवाचक सर्वनाम

पुरुष	एकवचन	द्विवचन	बहुवचन
प्रथम	डाकाय्ला	डिचीकाय्ला	डिकाय्ला
द्वितीय	नाङ्काय्ला	निङ्जीकाय्ला	निङ्काय्ला
तृतीय	इकाय्ला	इनिस्काय्ला	इलम्काय्ला

नेपालीमा आत्मवाचक सर्वनाम मुक्त वा स्वतन्त्र किसिमको छ तर भुजेलमा बद्ध किसिमको पाइन्छ ।

५.२.२.५ पारस्परिक सर्वनाम

भुजेल भाषामा पारस्परिक सर्वनाम स्वतन्त्र रूप नभई बद्ध सर्वनाम भएर क्रियापदमा काय् प्रत्यय जोडिएर आउँछ; जस्तै :

(२१)क. धितालम् मिन्काय्लाए ।

नेपाली :“ठिटाहरू एकआपसमा लडे ।”

ख. द्योनिस् क्रोम् राख्काय्लाए ।

नेपाली :“ती दुईले बिहे गरे ।”

यसरी भुजेल भाषामा पारस्परिक सर्वनामको संरचना पनि नेपालीमा भन्दा भिन्न देखिन्छ । नेपालीमा शब्दकै तहमा पारस्परिक सर्वनाम छ भने भुजेलमा क्रियापदमा जोडिएर पारस्परिकता जनाइन्छ ।

५.२.३ विशेषणका व्याकरणिक कोटिहरू

भुजेल भाषामा विशेषणहरू अव्युत्पन्न र व्युत्पन्न दुई किसिमका देखिन्छन् । यिनीहरूले नामका अगाडि आएर उद्देश्यको विशेषता बताउँछन् भने क्रियापदका अगाडि आएर पूरकको काम गर्दछन्; जस्तै :

(२२)क. गाल्तो कुय् वाड्आल् ।

नेपाली :“ कालो कुकुर आयो ।” : उद्देश्य विशेषण

ख. इ खुरारन् मुना ।

नेपाली :“यो खोर्सानी काँचो छ ।” : पूरक विशेषण

यस्ता विशेषणहरू नामस्थानिक भएर आए भने नामकै जस्तै व्याकरणिक कोटिहरू लिन्छन् तर नेपालीमा जस्तो विशेषण नै भएर आएमा व्याकरणिक कोटिहरूमा रूपायन हुँदैनन् ।

५.२.४ क्रियापदका व्याकरणिक कोटिहरू

भुजेल भाषामा क्रियापदहरूमा काल, पक्ष, भाव र ध्रुवीयता व्याकरणिक कोटिहरू देखिन्छन् ।

५.२.४.१ काल

भुजेल भाषामा दुई प्रकारका काल छन् : अभूत काल र भूत काल । यीमध्ये पनि भूत कालमा सामान्य र दूरवर्ती दुई काल छन् ।

५.२.४.१.१ अभूत काल

यस कालले त्यो काम बितेका समयमा नभएको जनाउँछ । यसका लागि न प्रत्यय लाग्दछ; जस्तै :

(२३)क. डाइ आम् जेतिमुलाड् ।

नेपाली :“ म भात खाइरहेको छु ।”

ख. द्योइ आम् जेतिमुना ।

नेपाली :“ऊ भात खाइरहेको छौ”

५.२.४.१.२ भूत काल

यस कालले त्यो काम बितेका समयमा भएको जनाउँछ । यसका लागि न प्रत्यय लाग्दछ । यो सामान्य र दूरवर्ती दुईवर्ती दुई कालको हुन्छ; जस्तै :

क. सामान्य भूत काल

(२४)क. डा किम् आलालाड् ।

नेपाली :“ म घर गएँ ।”

ख. डाइ आम् जेआलुड् ।

नेपाली :“ मैले भात खाएँ । ”

ख. दूरवर्ती भूत काल

(२५)क. डा किम् आल्लाड् ।

नेपाली :“ म घर गएँ (धेरै समय पहिले) ।”

ख. डाइ आम् जेतुड् ।

नेपाली :“ मैले भात खाएँ (धेरै समय पहिले) । ”

५.२.४.२ पक्ष

कुनै काल भित्रको विशेष अवधि र प्रक्रियालाई पक्ष भनिन्छ । भुजेल भाषामा पूर्ण, अपूर्ण कार्य सम्पन्न आरम्भक आवधिक र अभ्यस्त पक्ष पाइएका छन् ।

५.२.४.२.१ पूर्ण पक्ष

घटना पहिले नै घटिसकेको अवस्था जनाउने पक्षलाई पूर्ण पक्ष भनिन्छ; जस्तै :

(२६)क) डाइ नाङ्गाय् साएनुड् ।

“ मैले तपाइको वारेमा सुनेको छु ।”

ख) नाड दाखाङ्गुलद डाइ क्रुत् चम्जे आलुड् ।

:“ तिमी आइपुग्दा मैले हात काटिसकेको थिएँ । ”

५.२.४.२.२ अपूर्ण पक्ष

काम समाप्त नभइसकेको र काम भैरहेको समय जनाउने पक्षलाई अपूर्ण पक्ष भनिन्छ ; जस्तै :

(२७ क) डाइ आम् जेतिमूनाइ)

:“ मैले भात खाइरहेको छु । ”

(ख) डाइ आम् जेतिमुआलाइ)

:“ मैले भात खाइरहेको थिए । ”

५.२.४.२.३ अभ्यस्त पक्ष

कुनै काम वारम्बार भएको जनाउने पक्षलाई अभ्यस्त पक्ष भनिन्छ । जस्तै

(२८)क. डाइ न्याम्याउ तुडओ ना)

:“ म सधै रक्सी पिउँछु । ”

ख. डाइ न्याम्याउ तुडतो ना ।

:“ म सधै सक्सी पिउने गर्छे । ”

५.२.४.३ भाव

क्रियापदबाट बुझिने वक्ताको मनसायलाई भाव भनिन्छ । रुपका आधारमा भुजेल भाषामा सामान्य, आज्ञाथ, इच्छार्थ , संकेतार्थ र काल्पनिक गरी ५ प्रकारका भाव पाइन्छन् ।

५.२.४.३.१ सामान्य भाव

(२९ क.) डाइ आम् जेनुड ।

:“ म भात खान्छु । ”

(ख) डाइ न्याम्याउ तुडआखुड ।

:“ मैले रक्सी पिउँ । ”

५.२.४.३.२ आज्ञार्थक भाव

द्वितीय पुरुषलाई कुनै कार्य गर्न निर्देशन वा आदेश गर्नका लागि आज्ञार्थ भावको प्रयोग गरिन्छ । रुपायनका हिसाबले यो भाव अचिन्हित हुन्छ ।

(३०) क. आम जेउ ।

:“ भात खाऊ । ”

(ख. किम आल ।

:“ घर जाऊ । ”

५.२.४.३.३ इच्छार्थ भाव

भुजेलमा धातुमूलका पछाडि अकरण प्रत्यय पाव लागेर इच्छार्थक भाव व्यक्त हुन्छ ।

तलका वाक्यहरु हेरौं :

(३१)क. द्योइ नाङ्गाय दाख्याव ।

:“ त्यसले तिमीलाई पिटोस् ”

(ख) द्योनिसी नाङ्गाय् खाख्यावच

:“ ती दुईले तिमिलाई पिटुन् । ”

५.२.४.३.४ सङ्केतार्थक भाव

भुजेलले दुई प्रकारका सङ्केतार्थक भाव देखाउँछ : संभावना र परिकल्पना ।

संभावना जनाउने भावलाई क्रियाको धातुमा खाएतिप् लगाएर व्यक्त गरिन्छ ।

(३२)क. न्यामित् वाङ्गाएतिप् डा वाङ्अल ।

:“ पानी पर्यो भने म आउँदिन । ”

(ख) नाड वाङ्तेसाम डा वाङ्अल ।

:“ तिमी आयौ भने म आउँछु । ”

५.२.४.३.५ संभावनार्थक भाव

भुजेलमा धातु मूलका पछाडि म् प्रत्यय लगाएर संभावना व्यक्त गरिन्छ ।

(३३ क) उमी आम् जेलेम्आलानि ।

：“ उनीहरूले भात खाइसके होलान् । ”

५.२.४.३.६ निश्चिततार्थक भाव

भुजेलमा धातुमूलका पछाडि चे प्रत्यय लगाएर निश्चितता व्यक्त गरिन्छ ।

(३४)क. रामी आम जेचेनी ।

：“ राम पक्कै भात खान्छ । ”

५.३ निष्कर्ष

यस अध्यायमा खास गरेर नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेक देखाइएको छ । व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेकका निष्कर्षहरू निम्नलिखित छन् :

क. लिङ्ग

नेपाली नाममा लिङ्गमा व्याकरणिक पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग भेद हुन्छ भने भुजेल भाषामा व्याकरणिक लिङ्गभेद पाइँदैन । यसले गर्दा भुजेल वक्ताहरूले नेपाली भाषा सिक्दा लिङ्गमा त्रुटि गर्दछन् ।

ख. वचन

यसै गरी नेपाली नाममा एकवचन र बहुवचन मात्र पाइन्छन् भने भुजेल भाषामा द्विवचन समेत पाइन्छ । परिणामतः भुजेल वक्ताहरू क्रियापदमा त्रुटि गर्दछन् ।

ग. कोटिकर

नेपाली भाषामा मानवीय र मानवेतर दुवै नाममा कोटिकर पाइन्छन् तर भुजेल भाषामा मानवीय नाममा मात्र कोटिकर पाइन्छ । मानवेतर नाममा कोटिकर नपाइने हुँदा यसमा भुजेल वक्ताहरूले त्रुटि गर्दछन् ।

घ. सर्वनाम

भुजेल भाषामा पुरुषवाचक सर्वनामहरू मुक्त र बद्ध छन् । नेपालीमा बद्ध सर्वनाम छैनन् । नेपालीमा नभएको सुदूरवर्ती सर्वनाम पनि भुजेल भाषामा पाइन्छ । यस्तै क्रियापदमा भूतकालमा सुदूरवर्ती क्रियापद पनि छ ।

ड. समावेशात्मकता

क्रियापदमा नेपालीमा नभएको समावेशी र असमावेशी भेद भुजेल भाषामा पाइएको छ ।

च. आदर

नेपाली सर्वनाममा चार तहको आदरार्थी पाइन्छ : तँ, तिमी, तपाईँ र हजुर तर भुजेल भाषाका सर्वनाममा एक तहको मात्र भेद छ, आदरार्थी छैन ।

छ. कारकविभक्ति

भुजेल भाषामा नेपालीमा भन्दा वढी सहार्थक, दिशार्थक, अन्तरबोधक र सादृश्यबोधक कारकहरू पाइन्छन् । संक्षेपमा नेपाली र भुजेल भाषामा पाइएका व्याकरणिक कोटिहरूका व्यतिरेकलाई तालिका ५.५ मा देखाइएको छ ।

तालिका ५.५ नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेक

व्याकरणिक कोटि	नेपाली	भुजेल
लिङ्ग	व्याकरणिक	प्राकृतिक
वचन	एक र बहु गरी दुई	एक, द्वि र बहु गरी तीन
पुरुष	समावेशात्मक भेद नभएको	समावेशी र असमावेशी भेद
कोटिकर	मानवीय र मानवेतर	मानवीयमात्र
कारकविभक्ति	सात	एघार
सर्वनाम	मुक्तमात्र	बद्धसमेत
दर्शक	निकट र दूर	निकट, दूर र सुदूर
आदर	चार तह	नभएको
पक्ष	पाँच	तीन, अज्ञात र अभ्यस्त नभएको

यसरी नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेक पाइन्छ

अध्याय - छ

सारांश, सुभावा तथा उपयोगिता

६.१ सारांश

यो शोध नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको व्यतिरेकी अध्ययनमा शीर्षकमा गरिएको हो । अहिले भुजेल भाषाको मौलिक स्थल बागलुङ, बन्दीपुर, चितवन ६२६० मात्र छ । यिनीहरू आदिवासी जनजातिभिन्न पर्दछन् । यो भोटचिनिया परिवारमा पर्ने भाषा हो ।

नेपाली र भिन्नाभिन्नै परिवारका भाषा भएका हुनाले भुजेल मातृभाषीलाई नेपाली पढाउने शिक्षकहरूलाई यी दुई भाषाका बीचको व्यतिरेक थाहा नहुनाले कठिनाई हुन्छ । यसै समस्याका समाधानका निम्ति यो शोधकार्य गरिएको हो ।

यसमा जम्मा छ अध्यायहरू छन् । पहिलो अध्यायमा शोधको परिचय दिइएको छ । दोस्रो अध्यायमा पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दै व्यतिरेकी विश्लेषण र व्याकरणिक कोटिहरूको परिचय छ । तेस्रो अध्यायमा अध्ययनको प्रक्रिया र विधि, चौथो अध्यायमा भुजेलको जातिभाषिक परिचय दिइएको छ भने पाँचौं अध्यायमा नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूमा व्यतिरेक देखाइएको छ । यस क्रममा नेपाली र भुजेल भाषामा निम्नलिखित व्यतिरेक देखिएका छन् :

- (१) नेपाली र भुजेल दुवै भाषामा नामिक र क्रियात्मक व्याकरणिक कोटिहरू पाइए पनि दुवैका शब्दभण्डार र संरचनामा भिन्नता छ । यसको कारण यी दुवै भिन्न भिन्न भाषापरिवारमा पर्दछन् । नेपाली भारोपेली परिवारको भाषा हो भने भुजेल भोटचिनियाँ परिवारको भाषा हो ।
- (२) नेपाली र भुजेल भाषाका नामवर्गमा शाब्दिक र व्युत्पादनिक लिङ्ग पाइए पनि नेपालीमा भएको व्याकरणिक लिङ्गभेद भुजेल भाषामा पाइँदैन । त्यसैले भुजेल भाषीहरूलाई नेपालीको स्त्रीलिङ्ग सिक्न कठिन हुन्छ ।
- (३) नेपालीमा वचन व्यवस्था एकै किसिमको देखिन्छ । सबैमा एकवचन र बहुवचनको व्यवस्था छ तर भुजेल भाषामा नाम, तृतीय पुरुष सर्वनाम र दर्शक सर्वनाममा एकवचन र बहुवचनको व्यवस्था छ भने प्रथम पुरुष तथा द्वितीय पुरुष सर्वनाममा एकवचन, द्विवचन र बहुवचनको व्यवस्था छ ।

- (४) क्रियापदमा नेपालीमा नभएको समावेशी र असमावेशी भेद भुजेल भाषामा पाइएको छ ।
- (५) नेपाली सर्वनाममा चार तहको आदरार्थी पाइन्छ : तँ, तिमी, तपाईं र हजुर तभुजेल भाषाका सर्वनाममा एक तहको मात्र भेद छ ।
- (६) नेपाली भाषामा सातवटा कारक मानिएका छन् । ती सबैमा प्रायः विभक्ति लाग्दछन् तर भुजेल भाषामा कर्म र सम्प्रदान कारकमा विभक्ति लाग्दैनन् । यस भाषामा सहार्थक कारक पनि छ ।
- (८) नेपाली भाषाका क्रियापदमा लिङ्गभेद छ तर भुजेल भाषाका क्रियापदमा लिङ्गभेद छैन ।
- १०) नेपाली भाषाका प्रथम पुरुष क्रियापदमा समावेशी र असमावेशी भेद छैनन् तर भुजेल भाषाका क्रियापदमा छन् ।
- ११) नेपाली भाषाका क्रियापदमा पनि सर्वनाममा जस्तै चार तहको आदर छ तर भुजेल भाषाका क्रियापदमा सामान्यमात्र छ ।
- १२) नेपाली भाषाका क्रियापदमा अभूत कालमा भविष्य काल पनि छ तर भुजेल भाषाका क्रियापदमा भविष्य काल छैन ।
- १३) नेपाली भाषाका क्रियापदमा सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त गरी पाँचवटा पक्ष मानिएका छन् तर भुजेल भाषामा पनि सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण पक्षमात्र देखिन्छन् अज्ञात र अभ्यस्त पक्ष पाइएका छैनन् ।
- १४) नेपाली भाषामा द्वितीय पुरुषमा आज्ञार्थक र इच्छार्थक दुवै क्रियापद भिन्न भिन्न छन् तर भुजेल भाषामा यस्तो भिन्नता छैन ।
- १५) नेपालीमा सम्भावनार्थ पनि छ; जस्तै : बस्ला, खाला, पढला आदि तर भुजेल भाषामा यसका सट्टामा सन्देहार्थ छ ।
- १६) नेपालीमा एउटै न सर्गले अकरण जनाउँछ तर भुजेल भाषामा अनेक सर्गहरू छन् । ती सर्गहरू दोहोरिएर पनि आउँछन् ।

६.२ सुभावाव

यो अध्ययनपछि भाषाशिक्षणलाई अनुकूल बनाउन निम्नलिखित सुभावाव दिइएको छ :

- १) अहिलेको संविधानले मातृभाषामा शिक्षणको व्यवस्था गरेको छ तर कक्षाको व्यवस्था भने एकै किसिमको छ । नेपाली भाषा पहिलो मातृभाषा हुने र भुजेल भाषा पहिलो

मातृभाषा हुने दुवै समुदायका विद्यार्थीलाई एकै ठाउँमा राखेर पढाइन्छ । यसो हुँदा दोस्रो भाषाशिक्षण प्रभावकारी नभएकाले भुजेल भाषा पहिलो मातृभाषा हुने विद्यार्थीलाई छुट्टै कक्षाको व्यवस्था हुनु आवश्यक छ । ।

- २) भुजेल भाषी वक्ताको संख्या २१,७१५ मात्र भएकाले यो लोपोन्मुख भाषा हो । यसलाई वचाउन भिन्नै पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको तत्काल निर्माण गर्नुपर्दछ ।
- ३) भुजेल भाषामा एउटै मात्र संक्षिप्त व्याकरण लेखिएकाले भुजेल भाषाशिक्षणका लागि अन्य शैक्षणिक व्याकरण, साहित्य र लोकसाहित्यका पुस्तकहरूको आवश्यकता छ ।
यी सुझावहरूतर्फ सम्बन्धित निकायको ध्यान जाने आशा छ ।

६.३ उपयोगिता

यो अध्ययनका उपयोगिताहरू नीतिगत तह र कार्यान्वयन तहमा हुने छन् ।

६.३.१ नीतिगत तह

यो अध्ययनका नीतिगत तहका उपयोगितालाई निम्नलिखित बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

- १) यस अध्ययनले नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूमा भएको व्यतिरेक थाहा पाउन सहयोग गर्ने छ ।
- २) यस अध्ययनले भुजेल विद्यार्थीलाई दोस्रो भाषाका रूपमा भाषाशिक्षण गर्ने नेपाली भाषाशिक्षकलाई यी दुई भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको व्यतिरेक पत्ता लगाएर भाषाशिक्षण गर्न सहयोग गर्ने छ ।
- ३) यस अध्ययनले भुजेल विद्यार्थीलाई दोस्रो भाषाका रूपमा भाषाशिक्षण गर्ने नेपाली भाषाशिक्षकलाई भाषाशिक्षण गर्दा सामग्रीको निर्माण र शिक्षण विधि तय गर्न सहयोग गर्ने छ ।
- ४) यस अध्ययनले दोस्रो भाषाशिक्षणका नीतिको निर्माणमा सहयोग गर्ने छ ।
- ५) यस अध्ययनले शैक्षणिक व्याकरण तयार गर्न सहयोग गर्ने छ ।
- ६) यस अध्ययनले भुजेल विद्यार्थीलाई दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा हुनसक्ने त्रुटिक्षेत्रको अनुमान गर्न सहयोग गर्ने छ ।
- ७) यस अध्ययन भुजेल मातृभाषाका पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्माणमा उपयोगी हुने छ ।
- ८) यस अध्ययन भुजेली मातृभाषाका संरक्षणमा पनि उपयोगी हुने छ ।

यिनै कारणहरूले गर्दा यो अध्ययनको नीतिगत तहमा उपयोगिता छ ।

६.३.२ कार्यान्वयन तह

यस अध्ययनका कार्यान्वयनका तहका उपयोगितालाई निम्नलिखित बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ :

- १) भुजेल मातृभाषी विद्यार्थीलाई दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा भाषाशिक्षकले नेपाली र भुजेल भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूमा भिन्नता थाहा पाउने हुनाले शिक्षणमा प्रभावकारिता बढ्दछ ।
- २) भुजेल मातृभाषी विद्यार्थीलाई पनि दोस्रो भाषा नेपालीको सिकाइ गर्दा आफ्नो मातृभाषा र नेपालीमा भएको भिन्नता थाहा पाई राम्ररी नेपाली बोल्न र लेख्न सक्षम हुने छन् ।
- ३) भुजेल भाषाका सम्बन्धमा थप ज्ञान आर्जन गर्न चाहनेलाई यो शोध एक सामग्री हुने छ ।
- ४) भाषा सम्बन्धी व्यतिरेकी अध्ययन गर्न चाहनेलाई यो शोध एक सहायक सामग्री हुनेछ ।
- ५) भुजेल भाषाका वक्तालाई यसले केही जानकारी दिने छ ।

यिनीहरूका साथै नीतिगत तहमा उल्लेखित नीतिको कार्यान्वयनमा सहयोग पुग्ने छ ।

६.४ आगामी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

भुजेल भाषा लोपोन्मुख भाषा मानिएकाले र यसमा निकै कम अध्ययन भएकाले आगामी अनुसन्धानका लागि निकै शीर्षकहरूको सम्भावना छ । तीमध्ये प्रमुख शीर्षकहरू निम्नलिखित छन् :

- १) नेपाली र भुजेल भाषाका शब्दवर्गको व्यतिरेकी अध्ययन,
- २) नेपाली र भुजेल भाषाका क्रियावर्गको व्यतिरेकी अध्ययन,
- ३) नेपाली र भुजेल भाषाका कर्मकताको व्यतिरेकी अध्ययन,
- ४) भुजेल मातृभाषीले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिकाइको क्रममा सम्भाव्य त्रुटिको अध्ययन ।

सन्दर्भसूची

- आचार्य, विमला (२०६४), *देउखुरिया थारु भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण* (अप्र: शोधपत्र), कीर्तिपुर: त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।
- कार्की, केदार (२०६७), *उदयपुरिया थारु भाषा र स्तरीय नेपाली बिच व्याकरणात्मक कोटिहरूको व्यतिरेकी अध्ययन* (स्नातकोत्तर शोधपत्र), इन्द्रपुर : सुकुना बहुमुखी क्याम्पस ।
- केदेम, एलिसा (२०७१), *लाइक जर्नल*, धरान: सिरिजङ्गा अनुसन्धान केन्द्र ।
- खतिवडा, दैवप्रसाद (२०६८), *व्याकरणिक कोटिका आधारमा नेपाली र भाँगड भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन*, (स्नातकोत्तर शोधपत्र), इटहरी : जनता बहुमुखी क्याम्पस ।
- गेलाल, सीता (२०६७), *सुनसरेली थारु भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण* (स्नातकोत्तर शोधपत्र), इटहरी: जनता बहुमुखी क्याम्पस ।
- भुजेल, अमृतसिं, (सन् २००५), *भुजेल जाति र सामाजिक सांस्कृतिक जीवन पद्धति*, काठमाण्डौं : भुजेल समाज सेवा समिति ।
- भुजेल, अमृतसिं र घर्ती। पानबहादुर (सन् २०६५), *भुजेल भाषाको वर्णमाला तथा शब्द संकलन*, पोखरा : भुजेल समाज सेवा समिति ।
- भुजेल, चन्द्रमणि (सं.), (२०७२), काठमाडौं : डेडिलिन पब्लिकेसन ।
- रेग्मी, दानराज (सन् २०११), *भुजेल भाषाको व्याकरण*, काठमाण्डौं : भुजेल समाज सेवा समिति ।
- रेग्मी, बालकृष्ण (२०७६), *कक्षा ६ मा अध्ययनरत लिम्बू मातृभाषी विद्यार्थीहरूले स्तरीय नेपाली भाषा सिक्दा गर्ने त्रुटिको अध्ययन* (स्नातकोत्तर शोधपत्र), इन्द्रपुर : सुकुना क्याम्पस ।
- लखोटिया, सङ्गीता (२०७०), *माहेश्वरी र नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिको तुलनात्मक अध्ययन* (अप्र.शोधपत्र), इटहरी: जनता बहुमुखी क्याम्पस ।
- शर्मा, केदारप्रसार र माधवप्रसाद पौडेल (२०६७), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण*, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्क भण्डार ।
- श्रेष्ठ, मेघनारायण (२०५१), *मोरङ्गिया थारु भाषाको व्याकरणात्मक स्वरूपको अध्ययन*, (अप्रकाशित शोधपत्र), कीर्तिपुर : त्रिभुवन विश्वविद्यालय ।

परिशिष्ट १:

वि.सं.२०६८को भाषिक तथ्याङ्कमा भुजेल

क्र.	भाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत	क्र.	भाषा	जनसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नेपाली	१,१८,२६,९५३	४४.६३९२	२	मैथिली	३०,९२,५३०	११.६७२३
३	भोजपुरी	१५,८४,९५८	५.९८०८	४	थारू	१५,२९,८७५	५.७७४३
५	तामाङ	१३,५३,३११	५.१०७८	६	नेवार	८,४६,५५७	३.१९५२
७	बज्जिका	७,९३,४१६	२.९९४६	८	मगर	७,८८,५३०	२.९७६२
९	डोटेली	७,८७,८२७	२.९७३५	१०	उर्दू	६,९१,५४६	२.६१०१
११	अवधि	५,०१,७५२	१.८९३७	१२	लिम्बू	३,४३,६०३	१.२९६८
१३	गुरुङ	३,२५,६२२	१.२२९०	१४	वैतडेली	२,७२,५२४	१.०२८६
१५	राई	१,५९,११४	०.६००५	१६	आछामी	१,४२,७८७	०.५३८९
१७	बान्तवा	१,३२,५८३	०.५००४	१८	राजवंशी	१,२२,२१४	०.४६१२
१९	शोर्पा	१,१४,८३०	०.४३३४	२०	हिन्दी	७७,५६९	०.२९२७
२१	चामलिङ	७६,८००	०.२८९८	२२	बभाङ्गी	६७,५८१	०.२५५०
२३	सन्थाली	४९,८५८	०.१८८१	२४	चेपाङ	४८,४७६	०.१८२९
२५	दनुवार	४५,८२१	०.१७२९	२६	सुनुवार	३७,८९८	०.१४३०
२७	मगही	३५,६१४	०.१३४४	२८	उराव	३३,६५१	०.१२७०
२९	कुलुङ	३३,१७०	०.१२५१	३०	खाम	२७,११३	०.१०२३
३१	राजस्थानी	२५,३९४	०.०९५८	३२	माभी	२४,४२२	०.०९२१
३३	थामी	२३,१५१	०.०८७३	३४	भुजेल	२१,७१५	०.०८१९
३५	बाङ्गला	२१,०६१	०.०७९४	३६	थुलुङ	२०,६५९	०.०७७९
३७	याक्खा	१९,५५८	०.०७३८	३८	धिमाल	१९,३००	०.०७२८
३९	ताजपुरिया	१८,८११	०.०७०९	४०	अंगिका	१८,५५५	०.०७००
४१	सामपाङ	१८,२७०	०.०७८९	४२	खालिङ	१४,४६७	०.०५४६
४३	बाम्बुले	१३,४७०	०.०५०८	४४	कुमाल	१२,२२२	०.०४६१
४५	दरै	११,६७७	०.०४४०	४६	बाहिङ	११,६५८	०.०४४
४७	वाजुरेली	१०,७०४	०.०४०४	४८	ह्याल्मो	१०,१७६	०.०३४७
४९	नाछिरिङ	१०,०४१	०.०३८२	५०	याम्फु	९,२०८	०.०३४७
५१	बोटे	८,७६६	०.०३३०	५२	घले	८,०९२	०.०३०५
५३	दुमी	७,६३८	०.०२८८	५४	लाप्चा	७,४९९	०.०२८३

५५	पुमा	६,६८६	०.०२५२	५६	दुड्माली	६,२६०	०.०२३६
५७	दार्चुलेली	५,९२८	०.०२२३	५८	आठपहरिया	५,५३०	०.०२०८
५९	थकाली	५,२४२	०.०१९७	६०	जिरेल	४,८२९	०.०१८२
६१.	मेवाहाड	४,६५०	०.०१७५	६४	सांकेतिक	४,४७६	०.०१६८
६३	तिब्बती	४,४४५	०.०१६७	६४	मेचे	४,३७५	०.०१६५
६५	छन्त्याल	४,२८३	०.०१६१	६६	राजी	३,७५८	०.०१४१
६७	लोहरूड	३,७९६	०.०१४०	६८	छिन्ताड	३,७९२	०.०१४०
६९	गनगाई	३,६९२	०.०१३६	७०	पहरी	३,४५८	०.०१३०
७१	दैलेखी	३,१०२	०.०११७	७२	ल्लोपा	३,०२९	०.०११४
७३	दुरा	२,१५६	०.००८१	७४	कोचे	२,०८०	०.००७८
७५	छिलिड	२,०४६	०.००७७	७६	अग्रेजी	२,०३२	०.००७६
७७	जेरुड	१,७६३	०.००६६	७८	खस	१,७४७	०.००६५
७९	संस्कृत	१,६६९	०.००६२	८०	डोल्पाली	१,६६७	०.००६२
८१	हायु	१,५२०	०.००५७	८२	तिलुड	१,४२४	०.००५३
८३	कोयू	१,२७१	०.००४७	८४	किसान	१,१७८	०.००४४
८५	वालिड	१,१६९	०.००४४	८६	मुसलमान	१,०७५	०.००४०
८७	हारियाङ्गी	८८९	०.००३३	८८	जुम्ली	८९१	०.००३२
८९	पञ्जावी	८०८	०.००३०	९०	ल्लोमी	८०८	०.००३०
९१	बेलहारे	५९९	०.००२२	९२	ओरिया	५८४	०.००२२
९३	सोनाहा	५७९	०.००२१	९४	सिन्धी	५१८	०.००१९
९५	डडेलधुरी	४८८	०.००१८	९६	ब्याँसी	४८०	०.००१८
९७	आसामी	४७६	०.००१७	९८	खाम्ची	४६१	०.००१७
९९	साम	४०१	०.००१५	१००	मनाडे	३९२	०.००१४
१०१	धुलेली	३४७	०.००१३	१०२	फाडदुवाली	२९०	०.००१०
१०३	सुरेल	२८७	०.००१०	१०४	मालपाण्डे	२४७	०.०००९३
१०५	चाइनिज	२४२	०.०००९१	१०६	खारिया	२३८	०.०००८९
१०७	कुरमाली	२२७	०.०००५८	१०८	बराम	१५५	०.०००५८
१०९	लिङ्खिम	१२९	०.०००४८	११०	सधानी	१२२	०.०००४६
१११	कागते	९९	०.०००३७	११२	जोड्खा	८०	०.०००३
११३	वनकरिया	६९	०.०००२६	११४	कैके	५०	०.०००१८

११५	गढवाली	३८	०.०००१४	११६	फ्रेन्च	३४	०.०००१२
११७	मिजो	३२	०.०००१२	११८	कुकी	२९	०.००००७
११९	कुसुन्डा	२८	०.००००७	१२०	रसियन	१७	०.००००६
१२१	स्पेनिस	१६	०.००००६	१२२	नागा मेसे	१०	०.००००३
१२३	अरबी	८	०.००००३				
	अज्ञात	४७७१८	०.१८०१				
	अन्य	२११७३	०.०७१९				

परिशिष्ट २ :

नेपाली र भुजेल भाषाका अध्ययनका लागि प्रश्नावली

नाम र थर : पृथ्वी भुजेल

उमेर : ४५

पेशा : शिक्षण

ठेगाना : बन्दीपुर-५

१. नाता सम्बन्ध	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	मेरो बुवा	डणको आपा
	२.	तेरो बुवा	नाडको आपा
	३.	उसको बुवा	दयोको आपा
	४.	मेरी आमा	डाको मानुलाड
	५.	उसकी आमा	दयाको मानुलाड
	६.	साथीको आमा	साडगाको मानुलाड
	७.	काका	कान्छा आपा

२. पशुपंक्षी	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	गाई	थोर
	२.	गोरु	थोर
	३.	भैसी	आँई
	४.	राँगो	आँई
	५.	पाडो	आँई
	६.	पाडी	आँई
	७.	सुँगुर	प्याक
	८.	सुँगुरनी	प्याक
	९.	बाछो	बाछा
	१०.	बाछी	बाँछि

क. पुंलिङ्ग	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	केटी	दयाडनै
	२.	केटो	ठिटालम
	३.	भाइ रोयो	हौ क्याप्नाल
	४.	मेरो एउटा साथी	डाको आज्यो साडगामुना
	५.	ससुरा राम्रा छन्	ससुरा दयान्तो मुना
	६.	छोरो विरामी भयो	चो विरामगेयाल
	७.	सुँगुर चारो खान्छ	प्याकआम जेनौ

ख. स्त्रीलिङ्ग	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	बहिनी रोई	अन्याक्याप्नाल

३. क. पुरुष प्रथमपुरुष	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	म रोएँ	छैन
	२.	हामीदुई रोयौं	छैन
	३.	हामीहरु रोयौं	छैन

ख. द्वितिय पुरुष	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	तँ जा	नाड आला
	२.	तँ भात खा	छैन
	३.	तिमीदुई यहीं बस	निड जि याड्लै मुअ
	४.	तिमीहरु यही बस	निड याड्लै मुअ

ग. तृतीय पुरुष	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	ऊ गयो	नु छोज्यालन
	२.	उनीहरु (दुई) गए	नुलमज्याललै
	३.	उनीहरु (धेरै) गए	नुलम धेर ज्याललै

४. क. आदर सामान्य	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	तँ यही बस	छैन
	२.	ऊ यही बसोस	छैन
	३.	भाई गयो	हौ ब्र्यापाल
	४.	तपाइँ यहीं बस्नुहोस	नाड याड्लै मुअ

मध्यम	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	उनी यही बसुन	लैलम याड्लै मुयि
उच्च	२.	उहाँ जानुभयो	लैलम याड्लै मुयि
	३.	बुवा यहीं बस्नुहोस्	आपा याड्लै पुयि

५. समावे शात्मकता	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
क. समावेशी	१.	हामी दुई जाँड खाऔं है	नाड रो हाड हान तुडलाकाल
ख. असमावेशी	२.	हामीहरु अब जाऔं है	नि याडि बाजेनाड
	३.	हामी दुई जाड खान्छा त रक्सी खा	निचिहान तुडना नाड युह नुड
	४.	हामीहरु जान्छौ तँ यही बस	निकपा छौमै नाड याडलै मुअ

२. वचन	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
क. एक वचन	१.	केटो रक्सी खान्छ	डिटा युअ ने नौ
	२.	ऊ गयो	दयो छोज्याल
	३.	तँ यहि बस	नाड याडलै मुअ
	४.	त भात खा	नाडआमजेनुड
	५.	म रोए	डा क्रयापाल
	६.	केटी आई	ठिटीलम वाडाल
	७.	भाई गयो	हौ क्रयापाल
	८.	तिमी यही बस	नाडीयाडलै मुअ
	९.	उनी यही बस्छन्	दयौलापायाडलै मुआल

ख. द्विवचन	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	दुई जना केटाहरु रक्सी खान्छन्	छैन
	२.	तिमी दुई यही बस	नाडी निस जाना
	३.	हामी दुई रोयौं	निकनिस्ज्यो क्रयापाल

ग. बहुवचन	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
	१.	मान्छेहरु (दुई)	निएज्यो
	२.	मान्छेही (तीन)	सोमज्यो
	३.	उनीहरु (दुई)	निस्ज्यो
	४.	उनीहरु (तीन)	छैन
	५.	मान्छेहरु	मान्छेलम

द. भाव	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
क. सामान्यार्थ	१.	भाई भात खाँदै छ	डा छोतीमुना
	२.	पानी परेन	तीपावाइल
ख. आज्ञार्थ	३.	तँ घर जा	नाक किम फ्हाछोनु
	४.	धेरै नकरा	धेर तास्नल
	५.	अब सुत्	अब यम्नु
ग. ईच्छार्थ	६.	तिमी ज्ञानी भएस	नाड मैतो मुना
	७.	उ घर जाओस्	लैपाकिमवाह
	८.	तपाईं जानुहोस् है	नाडीकिमव्हानु
घ. सम्भावनार्थ	९.	म घरमा बसुंला	डा किमहाइलै मुनाड
	१०.	तँ भोली जालास्	नाड स्याडआल
ड. सङ्केतार्थ	११.	जाँड भए खाउँला	हानने मुसाड तुडनाड
	१२.	म बिस्तारै जाउँला	नाडाबिस्तारै वाहवानाड

९. कारक विभक्ति	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
क. कर्ता	१.	भाई सुत्यो	छैन
	२.	सुँगुर मच्यो	ध्याकसिज्याल
	३.	दाजुले भाइलाई कुट्यो	आपाइहौकाइतोमालड
	४.	म यहीं बस्छु	छैन
ख. कर्म	५.	साथीले पैसा भेट्यो	साडै लेतो भेटायालाड
	६.	म दिदीलाई बोलाउँछु	नाड आन्याकाइगोटनुड
ग. करण	७.	म रक्सीले माते	डा युह राम्ज्याआलाड
	८.	म बन्चरोले दाउरा चिर्छु	नाडयोति सि ड चिरनुड
	९.	उ गुलेलीले चरा मार्छ	लै गुदेलिफइवा साटनुड
	१०.	मैले दिदीलाई पैसा दिएँ	मै आन्याकाइ लेतो बयालुड
घ. सम्प्रदान	११.	उसले देउतालाई फुल चढायो	छैन
	१२.	रुखबाट पात खस्यो	छैन
	१३.	म भोजपुरदेखि आएको छु	छैन
	१४.	ऊ धरानबाट ढुङगामा आयो	छैन
च. अधिकरण	१५.	रुखमा चरा छ	छैन
	१६.	हातमा पैसा छ	छैन
	१७.	भुइँमा बस	छैन
	१८.	खोरमा सुँगुर छ	छैन
	१९.	खोलामा पानी सुक्यो	छैन
छ. सहार्थक	२०.	म तिमीसँग जान्छु	छैन

६. काल	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
क. वर्तमान	१.	छोरी पढ्छे	मोमचो चो पधाइना
	२.	मेरो नानी रुन्छ	नाड नानिब्रयापना
	३.	म अब सुत्छु	दिगि डा यमनाड
ख. भुतकाल	४.	छोरीले पढी	चोयिपधाक्षतना
	५.	म हिजो लडे	डा योहो छेन्जेतड
ग. भविष्यत् काल	६.	छोरीले पछि पढ्ने छे	चोयि पछि पधाइना
	७.	भरे नानी रुने छ	दिरामनानिब्रयापना
	८.	म भोलि जाने छु	डा स्या डा आल्नाडा

७. पक्ष	क्र.सं.	नेपाली	भुजेल
क. सामान्य	१.	म जान्छु	डा छा आल
	२.	सुम्निमा बस्छे	सुम्निनामुनाडा
	३.	भाई रोयो	हौ कयापाल
	४.	म निदाए	डापइमाल
	५.	म सुतेको छु	डापइप्तिमुना
ख. अपूर्ण	६.	म अहिले जाँदैछु	डा छोतीमुना
	७.	म भात खाँदै छु	डा आमनेतीमुना
	८.	भाइ रुदै छ	हौ कयाप्तीमुना
	९.	म धरान गएको छु	डा छोतीमुना
ग. पूर्ण	१०.	म सुतेको छु	डा यम्तिना
	११.	ऊ घरमा बसेको छ	दयपोपाकिमहाड
घ. अज्ञात	१२.	मैले बिर्सँछु	मोतीमुना
	१३.	म निदाएँछु	नाडायोम्ज्योअरैछ
	१४.	म त भुसुक्क निदाएँछु	नाड भुसुक्कै योम्ज्योअरैछ
ड. अभ्यस्त	१५.	पहिले म रक्सी खान्थेँ	पैले डाप यु तुडल
	१६.	सानो छँदा म धेरै रुन्थेँ	मयोगेयालाड